

PAPER DETAILS

TITLE: KENDİ KAYNAKLARINDA YAKINDOGU MUAVENET HEYETI'NIN KAFKASYA
BÖLGESİNDEKİ FAALİYETLERİ (1919-1920)

AUTHORS: Gülbadi ALAN,Tekin AYCAN

PAGES: 41-78

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2056822>

KENDİ KAYNAKLARINDA YAKINDOĞU MUAVENET HEYETİ’NİN KAFKASYA BÖLGESİNDEKİ FAALİYETLERİ* (1919-1920)

*Gülbadi ALAN***
*Tekin Aycan TAŞCI****

ÖZ

ABD Kongresi’nin 1915 yılında aldığı karar doğrultusunda Amerikan Board ve Presbyterian Board misyoner örgütlerine ait üç komitenin birleştirilmesiyle kurulan Yakın Doğu Muavenet Heyeti, faaliyetlerini başta Ermeniler olmak üzere Yakın Doğu ve civar bölgelerinde yurtlarından edilen tüm halklara yardım etmeyi amacı çerçevesinde belirlemiş bir örgüttür. Örgütün bu amaç doğrultusunda çalışmalarında bulunduğu bölgelerden biri de Osmanlı topraklarından göçen mülteci Ermenilerin en yoğun olduğu Kafkasya bölgesidir. Burada ise Yakın Doğu Muavenet Heyeti’nin faaliyetleri 1919 yılından itibaren en çok mültecinin bulunduğu Erivan merkezli Ermenistan topraklarında yoğunlaşmıştır. Heyet, yardım faaliyetlerini Ermeni mültecilerin beslenme, barınma ve sağlık ile birlikte giyim-kuşam, eğitim-öğretim, istihdam gibi ihtiyaçlarını da karşılamak üzere organize etmiştir. Bu çalışmada Yakın Doğu Muavenet Heyeti’nin kendi yayın organlarında yer alan veriler üzerinden Kafkasya’da Ermeni mültecilere yaptığı yardım çalışmaları incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Yakın Doğu Muavenet Heyeti, Kafkasya, Ermeni, tehcir, Amerikan Board

ACTIVITIES OF THE NEAR EAST RELIEF COMMITTEE IN THE CAUCASUS REGION IN ITS OWN RESOURCES

ABSTRACT

The Near East Relief Committee, which was established by the merger of three committees of the American Board and Presbyterian Board missionary organisations in line with the decision taken by the US Congress in 1915. It is an organisation that

* Gönderim Tarihi:13.05.2021. Kabul Tarihi: 17.06.2021.

** Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, KAYSERİ.
gulbadi.alan@gmail.com ORCID: 0000-0001-9238-4942.

*** Dr Öğr. Üyesi Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, KAYSERİ.
aycantt@gmail.com ORCID: 0000-0001-6340-035X.

held activities within the framework of helping the peoples displaced from their homes, especially the Armenians, in the Near East and its surrounding regions. One of the regions where the organisation works for this purpose is the Caucasus region, where the refugee Armenians who migrated from the Ottoman lands are the most concentrated. The activities of the Near East Relief Committee were concentrated on the territory of Armenia, at the centre of which was Yerevan. Most of the refugees had been located here since 1919. The humanitarian aid and social support provided by the delegation covered essential needs of the Armenian refugees, such as nutrition, clothing, shelter, health service, education and employment.

Keywords: The Near East Relief Committee, Caucasus, Armenian, relocation, American Board

Giriş

Belgelerde genelde *Şark-ı Karib Muavenet Heyeti*, *Yakın Şark Muavenet Heyeti*, *Yakın Doğu Muavenet Heyeti*, *Yakın Doğu Yardım Heyeti* veya *Komitesi* gibi isimlerle zikredilen, çalışmamızda en yaygın kullanımıyla *Yakın Doğu Muavenet Heyeti* olarak isimlendireceğimiz örgüt hakkında yapılmış araştırma sayısı oldukça azdır. Bunlar arasında örgütün bölgede yürüttüğü bütün çalışma alanları hakkında bilgi ver en önemli eser, Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin kurucularından ve Amerikan Board'un Harput istasyonunda görev yapan misyoner James L. Barton'un, örgütün isteği üzerine kaleme aldığı *Story of Near East Relief (1915-1930)* isimli çalışmadır. Çalışmada kuruluş anından itibaren örgütün, sadece Ermenilere değil, Ortadoğu bölgesindeki diğer topluluklara da yönelik yürüttüğü yardım çalışmaları, doğrudan dipnot olarak herhangi bir kaynak gösterilmeden, sekiz bölüm halinde verilmektedir. Bu yönüyle Barton tarafından kaleme alınan bu kitap, Yakın Doğu Muavenet Heyeti ve onun yardım faaliyetlerini tanıtmaya yönelik yapılmış bir çalışma olarak değerlendirilebilir.¹

Konumuzla ilgili olarak örgütün faaliyetleri hakkında kaleme alınmış bir başka çalışma, Fatih Gencer tarafından 2005'te yüksek lisans tezi olarak hazırlanan, daha sonra da kitaplaştırılan *Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi ve Komitenin ABD'nin Anadolu Politikası Üzerindeki Etkileri (1915-1923)* isimli eserdir.² Üç bölüm üzerine kurgulanan çalışmada önce örgütün Amerika Birleşik Devletleri'nde yardım amaçlı yürüttüğü faaliyetleri, devamında Osmanlı coğrafyasındaki çalışmaları ve örgütün Anadolu üzerinde Amerika Birleşik Devletleri'nin politikalarını yönlendirme çalışmaları üzerinde durulmuştur. Temel kaynak olarak Osmanlı Arşiv belgelerinin kullanıldığı

¹ James Levi Barton, *Story of Near East Relief (1915-1930)*, MacMillan Company, New York 1930.

² Fatih Gencer, *Ermeni Soykırım Tezinin Oluşum Sürecinde Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi*, Alternatif Yayınları, İstanbul 2006.

çalışmada heyetin kendi arşiv belgelerine veya heyetle ilgili Amerikan arşivlerinde bulunan diğer belgelere yer verilmemiştir.

Yakın Doğu Muavenet Heyeti hakkında makale düzeyinde yapılmış yerli ve yabancı çalışmalar da araştırma konumuz çerçevesinde incelenmiştir. Bu çalışmalardan Türkçe olarak yayınlanmış araştırmalar genelde bazı özel bölgelere veya konulara yönelik olarak örgüt tarafından yürütülen çalışmalar, örgütün yayınladığı *the ACORNE* dergisinde yer alan bilgiler³ veya sadece Türk arşivlerinde yer alan belgeler çerçevesinde⁴ ele almışlardır. Bu araştırmalarda konuyla ilgili durum tespiti yapılmış, ancak kuramsal boyutta konu tartışılmamıştır.

Bu çalışmaların yanında Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin Ermenilere yönelik Osmanlı ülkesinde yürüttüğü çalışmalar hakkında dikkate alınması gereken bir başka araştırma grubu, Rockefeller Vakfı arşivinde doğrudan örgütün çalışmalarıyla ilgili belgeler kullanılarak kaleme alınan çalışmalardır. Vakıf, kendi arşivindeki kaynaklar kullanılarak yapılan bütün araştırmaları <https://rockarch.issuelab.org/> sayfası üzerinden yayınlamaktadır. Bu sayfa üzerinden yapılan ayrıntılı incelemede konuyla ilgili makale ve rapor düzeyinde beş çalışma tespit edilmiştir. Bu çalışmalardan birincisinde Rockefeller Vakfı arşivinin tanıtımı yapılmış⁵, ikincisinde Yakındoğu Yardım Heyeti'nin geçirdiği tarihi süreç (*Near East Relief*ten *Near East Foundation*'a nasıl dönüştürüldüğü) anlatılmış⁶, üçüncüsünde örgüt tarafından tehcir sırasında sadece kadınlara yönelik yürütülen çalışmalar hakkında bilgi verilmiş⁷, dördüncüsünde örgütün sadece Kafkasya bölgesinde yürüttüğü yardım çalışmaları hakkında özet bilgi verilmiş⁸ ve sonuncusunda Ermeni meselesi içerisinde Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin yeri hakkında kısa bir değerlendirme yapılmıştır.⁹

³ Gülbadi Alan, "1915 Ermeni Zorunlu Göçünde Yakındoğu Muavenet Heyeti'nin (Near East Relief Committee – NER) Çalışmaları", *Geçmişten Günümüze Göç – I*, Ed. Osman Köse, Samsun 2017, s. 661-681; A. Tuğrul, "Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin İzmit'teki Faaliyetleri, 1919-1922 (Sağlık, Yetimhane ve Diğer Yardım Faaliyetleri)", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, C: 7, 2018, s. 240-266.

⁴ M. Canlı, "Milli Mücadele Döneminde Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti'nin Anadolu'daki Bazı Faaliyetleri," *Askeri Tarih Bülteni*, S: 38, 1995, s. 42-49; M. Şimşek, "Yakındoğu Yardım Heyeti'nin Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Ermeni Yetimleri Suriye'ye Nakli Meselesi", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 9, S:17, 2019, s. 1-12.

⁵ Y. Brodski, "The Near East Foundation Records at the Rockefeller Archive Center", 2012, <https://rockarch.issuelab.org/> (Son erişim tarihi: 2 Mayıs 2021).

⁶ M. Limberg, "A Full Round of Life for All: Transforming Near East Relief into the Near East Foundation", 2013, <https://rockarch.issuelab.org/> (Son erişim tarihi: 9 Mayıs 2021).

⁷ R. Jinks, "Near East Relief and the Rescue of "Absorbed" Armenian Women, 1915-21", 2013, / (Son erişim tarihi: 2 Mayıs 2021).

⁸ D.Rodogno ve S. Gauthier, "The Near East Relief's Caucasus Branch Operation (1919-1920)", 2011, <https://rockarch.issuelab.org/> (Son erişim tarihi: 2 Mayıs 2021)

⁹ S. Miglio, "America's Sacred Duty: Near East Relief and the Armenian Crisis, 1915-1930", 2009, <https://rockarch.issuelab.org/> (Son erişim tarihi: 2 Mayıs 2021).

Rockefeller Vakfı arşivinde yer alan belgeleri kısmen kullanan bu çalışmaların, tek taraflı bir bakış açısı üzerine inşa edildikleri, tehciri Osmanlı Devleti'nin Ermenilere yönelik bir soykırım hareketi olarak değerlendirdikleri, yürütülen yardım çalışmalarını ABD'nin kutsal görevi¹⁰ şeklinde yorumladıkları görülmektedir.

Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin kuruluş dönemi ve bu dönemdeki faaliyetleriyle ilgili kendine ait düzenli tutulmuş belgelerden oluşan bir merkezî arşivden bahsetmek mümkün değildir. Bu kuruluşun tarihi ile ilgili araştırma yapacaklar için iki arşiv çok önemlidir. Bunlardan birincisi, Rockefeller Arşiv Merkezi'dir¹¹. Her ne kadar buradaki belgeler tam olarak işlenmemişse de bu arşiv; günlükler, yayınlanmamış el yazmaları, notlar, broşürler, propaganda malzemeleri ve resimlerden oluşan oldukça geniş ve zengin materyallere sahiptir. Bir diğer arşiv Harvard Üniversitesi'ndeki Houghton Kütüphanesi'ndedir. Burada da Amerikan Board örgütüne ait belgeler bulunmaktadır. Bunlara ilave olarak Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin etkileşime girdiği çeşitli kurum ve kuruluşlara ait arşivler ile Amerikan Milli Arşivi ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi de konuyla ilgili sahip oldukları belgeler açısından önemlidir.

Bu çalışma, Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin dört faaliyet alanından biri olan Kafkasya bölgesinde yürüttüğü çalışmalar hakkındaki bilgimizi genişletmeyi, aynı zamanda bu alandaki tarih yazıcılığına katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Bu çerçevede araştırmanın amacı; Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin Kafkasya'da faaliyetlere başlama süreci ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında Ermeni mültecilere yaptığı yardım çalışmaları hakkında örgütün kendi yayın organlarında yer alan veriler üzerinden saptama ve değerlendirmelerde bulunmaktır.

Örgüte ait bilgiler ilk önce, örgüt tarafından çıkarılan *News Bulletin* adlı dergide yayınlanmaya başlamıştır. Bu isimle hangi tarihten itibaren kaç cilt ve sayı halinde yayınlandığı tam olarak tespit edilememiştir. Daha sonra bu dergi isim değiştirmiş ve 7 Haziran 1919 tarihinden itibaren örgütün o dönemdeki ismi olan *the American Committee for Relief in the Near East*'in baş harflerinden oluşan *the ACORNE* adını almıştır. 16 Kasım 1920 tarihine kadar bu isimle 2 cilt ve 41 sayı olarak yayınlanan dergi, 23 Ekim 1920 tarihinden itibaren *the Near East Relief* adını almıştır.¹² Çalışmamızda, *Digital Library for International Research (DLIR)* adresinde yer alan *American Board - Near East*

¹⁰ S. Miglio, "America's Sacred Duty: Near East Relief and the Armenian Crisis, 1915-1930", 2009, <https://rockarch.issuelab.org/> (Son erişim tarihi: 2 Mayıs 2021).

¹¹ Bu arşivde Yakın Doğu Muavenet Heyeti ile ilgili belgeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yehonathan Brodski, *The Near East Foundation Records at the Rockefeller Archive Center*, Yehonathan Brodski, *The Near East Foundation Records at the Rockefeller Archive Center*, rockarch.org/publications/resrep/brodski.pdf (02.05.2021).

¹² Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Gülbadi Alan, "Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin (Near East Relief Committee – NER) 1919 Sonrası Beyrut (Suriye-Halep) Bölgesi'ndeki Faaliyetleri", *Tarih ve Toplum Araştırmaları*, Ed. Kazım Kartal, s.1-39.

Relief başlığı altındaki kaynaklar -özellikle de bu kaynaklar arasında örgütün yayınladığı *the ACORNE* ve *Near East Relief Dergisi*- temel alınmıştır.¹³

Araştırmamızda, Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin çalışmalar yürüttüğü bölgeler içinde özellikle Kafkasya'nın tercih edilmesinin en önemli sebebi, özellikle 1915 Tehcir Kanunu çerçevesinde Ermenilere yönelik yardım çalışmaları yürütmek için kurulmuş olan bu örgütün, Kafkasya bölgesinde yardım etmeye çalıştığı Ermeni nüfusun, diğer bölgelerdeki Ermenilere kıyasla farklı bir nitelik taşımasıdır. Bu nokta dikkate alındığında Kafkasya, iki açıdan Ermenilere yönelik yürütülen yardım çalışmalarının merkezi haline gelmiştir:

Birincisi; Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Rus ordusu Anadolu'yu kuzey-güney doğrultusunda geçmeye çalışmış ve bu çaba çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin Bağdat demiryolunun şah damarını kesmek için binlerce Ermeni'yi askere almıştır. Ancak Rusların bu girişimi ilk başlarda başarılı sonuçlar ortaya koysa da, Bolşevik İhtilali'nin ortaya çıkmasıyla yön değiştirmiştir. Rus Devrimi olarak da bilinen bu ihtilal, Rus güçlerinin tamamen çökmesine, Rus ordusunun düzensiz bir şekilde geri çekilmesine ve onları destekleyen sivil halkın Kafkasya'ya kaçmasına neden olmuştur. Anadolu'da yaşayan üç yüz binden fazla Ermeni mülteci, durumları oldukça kötü olan ve siyasi açıdan büyük bir huzursuzluk içinde bulunan Rus Ermenilerinin yaşadığı bölgelere göç etmeye başlayınca, bölgenin ve burada yaşayan halkın durumu çok vahim bir hale gelmiştir.

İkincisi; 19. yüzyılın başlarında, Çar I. Aleksandr (1801-1825) zamanında Osmanlı Devleti ile yaptığı mücadeleler sonucunda Rus askeri kuvvetleri Türk topraklarının bir kısmını işgal ederek, Ermeni nüfusunun büyük bir bölümünü kendi siyasi etki alanına dâhil etmiştir. Bu Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus askeri güçlerinin dağılmasına kadar sadakatle Rus güçlerinin yanında savaşmışlar, 1917 Devrimi'nden sonra Rus Devleti'nin çöküşü üzerine kurulan Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti 28 Mayıs 1918'de dağılmış ve Erivan'da Mayıs 1918'de Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etmişlerdir.¹⁴

Kısacası Yakın Doğu Muavenet Heyeti, özellikle Anadolu ve Suriye bölgelerinde yürüttüğü yardım çalışmalarında, ağırlıklı olarak 1915 Tehcir Kanunu çerçevesinde göç eden Ermenileri çalışmalarının odak noktasına alırken, Kafkasya bölgesinde bir yandan Rusya'nın bölgede takip ettiği politikaların olumsuz neticelerinden büyük oranda etkilenen Ermeni halkına ve diğer yandan da bölgeye Anadolu'dan göç eden Ermenilere yönelmiştir.

¹³ Verilen bilgiler dipnotta gösterilirken, öncelikle www.dlir.org/ adresinde bilgilerin toplu halde bulunduğu *American Board - Near East Relief* adresi, ardından bilginin bulunduğu klasörün adı ve son olarak bilginin alındığı sayfanın numarası aynen verilmiştir.

¹⁴ Birinci Dünya Savaşı sonunda barış antlaşmalarını hazırlama görevi verilen ve 18 Ocak 1919'da Paris'te başlayan Konferans'ta oluşturulan Yüksek Konsey bu cumhuriyeti daha sonra tanımıştır.

Kafkasya bölgesini çalışma konumuz olarak seçmemizin bir başka nedeni de burada yürütülen çalışmalarda bizzat Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin, ihtiyaç sahibi insanlara yardım edilmesi gerektiği konusunda Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin diğer yardım kuruluşlarından doğrudan destek talebinde bulunmasıdır. Dünya savaşının son yılında Yakın Doğu Muavenet Heyeti adına iki Amerikalı, genç Ermenistan Cumhuriyeti'ni cesaretlendirmek ve Türkiye'den gelen Ermeni mülteciler arasında yardım çalışmaları yürütmek için Kafkasya'ya gitmiştir. Ancak yürütülen yardım çalışmaları yetersiz kalınca 1919'un başlarında küçük bir grup yardım çalışanı, bu çalışmalara destek vermek için bölgeye gönderilmiş, fakat bölgenin şartlarını gördükten sonra hemen hemen imkânsız bir görevle karşı karşıya kaldıklarını anlamışlardır. Bölgede açlık çok yaygındır ve çoğunluğu Ermenilerden oluşan yaklaşık bir milyonluk bir nüfus, en basit yaşam gereksinimlerine veya bunları güvence altına almanın yollarına sahip değildir. Bölge halkının bu durumuna yardım etmek için bölgede bulunan Yakın Doğu Muavenet Heyeti, Amerikan Kızıl Haç Örgütü ve Amerikan Yardım İdaresi'nden yardım talebinde bulunmuştur. Bu çağrıya karşılık olarak iki örgüt Kafkasya'ya Kızıl Haç yardım malzemeleri ve aylık yedi bin ton un göndermeye başlamıştır. Bu çerçevede Amerika Birleşik Devletleri, genç Ermenistan Cumhuriyeti'ne elli subay atamış ve bu grup adına siyasi yetki Albay William N. Haskell'e verilmiştir.

1. Yakın Doğu Muavenet Heyeti Teşkilatlanmasında Kafkasya Bölgesi

Yakın Doğu Muavenet Heyeti, 1915 yılında ABD'nin İstanbul Büyükelçisi Henry Morgenthau'nun İttihat ve Terakki hükümeti tarafından tehcir edilen Ermenilere yiyecek, giyecek ve sağlık hizmetleri gibi insani konularda derhal yardım edilmesi gerektiği düşüncesiyle kendi hükümeti nezdinde yapmış olduğu girişimler neticesinde ABD Kongresi'nde yayınlanan bir kanunla kurulmuştur. Örgütün, ABD kongresi tarafından onaylanan kuruluş sözleşmesinin ikinci bölümünde¹⁵ amacı; Yakın Doğu ve civar bölgelerinde yaşayan ve acı çeken insanların topraklarına geri dönmelerine, rehabilitasyonlarına ve düzenlerini yeniden kurmalarına yardım ve destekte bulunmak; yetim ve duların bakımını sağlamak; doğrudan veya dolaylı olarak savaşın vahameti, insanların zulümleri ya da kontrollerinin dışında yaşanan başka etkenlerden dolayı yoksullaşmış insanların sosyal, ekonomik ve endüstriyel refahını artırmak şeklinde açıklanmıştır.¹⁶

¹⁵ *American Board - Near East Relief*, Hand Book, Near East Relief, No: ABA132C027001.

¹⁶ *American Board - Near East Relief*, Hand Book, Near East Relief, No: ABA132C027001; Barton, *Story of Near East Relief*, 1930.

Yakın Doğu Muavenet Heyeti; Osmanlı ülkesinde faaliyet gösteren *Amerikan Board*¹⁷ bünyesindeki *Ermeni Muavenet Komitesi (Armenian Relief Committee)* ile *Presbyterian Board*¹⁸ bünyesindeki *Filistin-Suriye Muavenet Komitesi (Palestine-Syrian Relief)* ve *İran Muavenet Komitesi (Persian Relief Committee)*'nin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur.¹⁹ Aynı amaca hizmet için kurulmuş bu üç komite, faaliyetlerini daha etkin bir şekilde yürütmek amacıyla 1915 yılı Kasım ayında²⁰ *Amerikan Ermeni ve Suriye Yardım Komitesi (American Committee for Armenian and Syrian Relief)* adıyla birleştirilmiştir. 1918 yılında komite isim değiştirerek *Amerikan Yakın Doğu Muavenet Heyeti (American Committee for Relief in the Near East)* adını almıştır. 1919'da tekrar bir isim değişikliğine uğrayarak *Yakın Doğu Muavenet Heyeti (Near East Relief)* adını almıştır. Örgüt 1930 yılında son defa bir isim değişikliğine gitmiş ve *Yakın Doğu Vakfı (The Near East Foundation)*²¹ adını almıştır.²²

Çalışmaların en yoğun yürütüldüğü dönemlerde örgütün faaliyetleri New York ve Washington'da bulunan iki merkezden organize edilmiştir. Amerika çapında yürütülen çalışmaların idare merkezi New York'ta bulunan ofis olmuş ve burada faaliyetler her eyaletten sorumlu bir eyalet temsilcisi ve çalışma bölgelerinden sorumlu bir saha çalışanı ile yürütülmüştür. Şubat 1919 yılı itibarıyla faaliyet alanları 14 bölgeye ayrılmıştır²³. Bu durum sabit kalmamış takip eden günlerde örgütün çalışmaları için farklı taksimatlar yapılmıştır. Bu taksimata son şekil verilmeden önce 1920 yılının henüz başlarında aşağıdaki

¹⁷ Amerikan Board örgütü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika (19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları)*, Arba Yayınları, İstanbul 1989; Alan, *Amerikan Protestan Okulları*, Ankara 2015.

¹⁸ Örgüt Suriye'deki çalışmalarını 1822 yılında başlattı. 1872 yılında da İran coğrafyasını çalışma sahasına dâhil etti. *American Board - Near East Relief*, Hand Book, Near East Relief, No: ABA132C027016.

¹⁹ Örgütün kuruluşu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Barton, *Story of Near East Relief*, 1930; Gencer, *Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi*; Gülbadi Alan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları*, TTK Yayınları, Ankara, 2015.

²⁰ Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin 1 Temmuz 1919-1920 dönemi faaliyetlerini açıklamak için Amerikan Parlamentosuna sunduğu raporda üç komitenin birleşerek Yakın Doğu Muavenet Heyeti adını aldığı tarihi 6 Ağustos 1919 olarak vermektedir. *American Board - Near East Relief*, Hand Book, Near East Relief, No: ABA132C027004.

²¹ Brian Johnson, "Americans Investigating Anatolia, the 1919 Field Notes of Emory Niles and Arthur Sutherland", http://courses.washington.edu/otap/archive/data/arch_20c/niles_suthr/Americans_Investigating_Anatolia_Final_to_OTAP_rev_1.pdf (Bu makale aynı zamanda *The Journal of Turkish Studies*, 34, II, 2010, 129-147'de de yayınlanmıştır); Brodski, *agm*; Örgüt hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gencer, *Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi*, İstanbul 2006.

²² *American Board - Near East Relief*, Hand Book, Near East Relief, No: ABA132C027001; Barton, *Near East Relief*, 1930; Gencer, *Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi*; Alan, *Amerikan Protestan Okulları*.

²³ *American Board - Near East Relief*, Hand Book, Near East Relief, No: ABA132C027001.

çalışma bölgeleri oluşturulmuş ve çalışmalar bu teşkilatlanma yapısı içerisinde yürütülmüştür²⁴:

ADAPAZARI	İZMİT
ADANA	KONYA
Haçin	MERZİFON
Haruniye	ULUKIŞLA
Mersin	SAMSUN
Tarsus	SİVAS
BARDİZAG ²⁵	İZMİR
BURSA	SURİYE BÖLGESİ
KAFKASYA	Antep
Ahılkelek	Halep
Gümrü	Beyrut
Bakü	Diyarbakır
Batum	Kudüs
Nahçıvan	Lazkiye
Novorossiysk	Maraş
Tiflis	Mardin
Karakilise	Şuf
Kars	Trablus
Şuşa	Urfa
KAYSERİ	TRABZON
İSTANBUL	Ordu
DERİNCE	
HARPUT	
Malatya	
Arabkir	

Oluşturulan bu bölgeler içindeki faaliyetlerde farklı zamanlarda farklı şekillerde düzenlemelere gidilmiştir. Mesela 1919 yılı ortalarında Kafkasya bölgesinde yürütülen çalışmalar Batum, Bojom ve Ahılkelek, Bakü, Tiflis Karakilise, Gümrü, Kars ve Erivan (Eçmiyazin, Iğdır, Gamarloo, Nahçıvan, Ashdara ve alt birimleri içermektedir) istasyonlarına ayrılmıştır.²⁶ İlerleyen dönemlerde bu taksimatın değiştirilmesine yönelik bir takım görüşler ortaya atılmış ve bu çerçevede çalışmaların dört bölge etrafında teşkilatlandırılması gerektiği fikri gündeme gelmiştir. Bu fikir önce 23 Nisan 1919 tarihinde Dr.

²⁴ American Board - Near East Relief, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0202001.

²⁵ Bahçecik, Başiskele.

²⁶ American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0108001.

William Wheelock Peet'in²⁷ başkanlığında yapılan 16. toplantıda gündeme getirilmiş ve önerilen bölgeler şöyle belirtilmiştir²⁸:

1. İstanbul Bölgesi: Sivas, Harput, Antep ve Adana'yı içine alacak şekilde Trabzon ve kuzeyinde kalan bütün bölgeyi kapsamı düşünmüştür.
2. Kafkasya Bölgesi: Batum, Erzurum, Bitlis ve Van'ı kapsamı öngörülmüştür.
3. Halep Bölgesi: Urfa, Mardin, Halep, Diyarbakır, Maraş ve Antep'i kapsayacaktır.
4. Beyrut Bölgesi: Güney Suriye'yi kapsayacaktır.

Kafkasya Bölgesi'nin merkezi Erivan olmasına rağmen 1919 yılı ortalarında Tiflis'te yürütülen yerel faaliyetler örgütün merkez ofisi tarafından yürütülen faaliyetlerden ayrılmış ve Theodor A. Elmer buradaki çalışmaların başına atanmıştır. Böylece Kafkasya Bölgesi'nin genelinden sorumlu yöneticinin tüm zamanını genel çalışmalara ayırmasına imkân sağlanmıştır.²⁹ Bir yandan örgütün çalışmaları, iyi bir teşkilatlanma yapısıyla sağlam zemine oturtulmaya çalışılırken, diğer yandan da Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin Kafkasya Bölgesi'nde çalışmaların merkezi olan binalarda -özellikle Erivan ve Tiflis'te- yerli çalışanlar tarafından üretilmiş Amerikan bayrakları dalgalandırılarak³⁰ ABD'nin bölgedeki varlığı gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

5 Eylül 1919'da Yakın Doğu Muavenet Başkanlığı altında, ACRNE ve ARA (the American Relief Administration)'nın Kafkasya ve Rusya Ermenistan'ındaki faaliyetlerinin yeniden düzenlenmesi ve sağlamlaştırılması için çalışmalar başlatılmıştır. 15 Eylül'de örgütlenme planı tamamlanmış ve yürürlüğe girmiştir. Tiflis'teki merkez ofisin çalışmaları, Müttefik Yüksek Komiseri Albay William N. Haskell'in yönetimi altında şu şekilde alt bölümlere ayrılmıştır:

Personel Başkanlığı (Albay James C. Rhea)
İdari Bölüm
Güncel Koşulların ve İhtiyaçların İncelenmesi
Yetimhane ve Hastane İşletmesi ve Endüstriyel Çalışma

²⁷ 14 Şubat 1851'de Fall River'da dünyaya gelmiş, Williston Seminary ve Grinnell College'den mezun olduktan sonra 1874-1881 yılları arasında Burlington Demiryolu Şirketi'nde çalışmıştır. 11 Ağustos 1881'de Martha Cartledge ile evlenmiş ve 1 Eylül 1881 tarihinde Amerikan Board adına çalışmak üzere İstanbul'a gitmek üzere ülkesinden ayrılmış, 22 Haziran 1925'te ancak dönebilmiştir. 8 Eylül 1942'de ülkesinde hayatını kaybetmiştir. Osmanlı ülkesinde misyoner olarak görev yaptığı dönemde 1918 ve 1919 yıllarında Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin teşkilatı ve idaresinde önemli bir rol oynamıştır. (www.dlir.org)

²⁸ *American Board - Near East Relief*, Near East Relief, No: ABA132C037014A03.

²⁹ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0103003.

³⁰ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0102006.

Malzeme Satın Alımı, Depolanması, Nakliyesi ve Dağıtımı Bütçe, Ödeme, Denetim ve Değişim

Aynı zamanda Kafkasya Bölgesi de yeni bir idari teşkilatlanmaya ayrılmıştır. Bu yeni duruma göre bölge: Erivan, Kars, Gümrü, Batum, Karakilise, Ahılkelek, Tiflis, Şuşa ve Borçalı Tarafsız Bölgesi olarak taksim edilmiştir.³¹

Kafkasya Bölgesi içerisinde bu şekilde bir düzenleme yapılmasının sebebi, bölgede askeri durumun değişmeye başlamasıdır. Bu çerçevede Müttefik Yüksek Komiseri Haskell ve Albay Rhea, sahada bir teftiş gezisi yapmışlar ve bu geziyi 25 Eylül günü tamamlamışlardır. Gezi esnasında, Türk ve Kürtlerin İğdir, Erivan ve Kars yönüne doğru ilerlediklerini ve bu suretle Rus Ermenistan'ının zaten hâlihazırda aşırı kalabalık olan bölgelerine kaçan mültecilerin sayısının büyük ölçüde artırdığını, bu dönemde Nahçıvan'dan İran'a giden demiryolunun ise artık çalışmamaya başladığını tespit etmişlerdir. Durum böyle olunca Nahçıvan'da Karabağ dağlarına doğru -doğuya doğru- sıkışmış durumda olan 12.000 Ermeni'nin tüm erzaklarının kesildiği görülmüştür. Benzer şekilde tecrit edilmiş olan Şuşa'daki 7.000 mülteci ise daha kolay şekilde hayatlarını idame ettirip temel ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri yerlere büyük zorluklarla tahliye edilmiştir.³²

Askeri durumdaki değişmelerin yanı sıra bölgede mültecilerin durumunu etkileyen bir başka önemli gelişme, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki gergin siyasi ortam olmuştur. Nihayet bu gerginlik, 4 Ekim 1919 günü iki taraf hükümetleri arasında tartışmalı Şerur ve Nahçıvan bölgelerinde bir Amerikan Genel Valisi altında tarafsız bir bölge kurulmasına yönelik bir anlaşmayla sonuçlanmıştır. Böylece Yakın Doğu Muavenet Heyeti çalışanlarının, her iki yerde bulunan insanların güvenlik ihtiyaçlarıyla ilgilenmesinin sağlanması mümkün olmuştur.³³

Albay Haskell'in gerçekleştirdiği teftiş gezisi sonucunda yapılan hesaplamalarla bölgede yardıma muhtaç Ermenilerin ihtiyaçlarının giderilebilmesi için 7.000 ton buğday unun veya eşdeğerinin 1 Aralık 1919'dan itibaren her ay ABD'den veya bazı dış kaynaklardan sağlanması gerektiği anlaşılmıştır. Aksi takdirde gelecek kış boyunca hayatını kaybedenlerin sayısının oldukça artacağı öngörülmüştür. Ayrıca Yakın Doğu Muavenet Heyeti Kafkasya Şubesi tarafından bölgelerin ihtiyaçlarına göre dikkatle derlenip tablo haline getirilen veriler, geçmişte sadece evsizlere ve aşırı ihtiyaç sahiplerine yapılan kısmi yardımın artık ihtiyaç sahiplerinin tamamına ulaşacak şekilde genişletilebilmesi

³¹ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0121001.

³² *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0121003 - ABA132C0121004.

³³ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0121003 - ABA132C0121004.

için aylık çok büyük meblağlara ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymuştur. Aynı zamanda bu yardımları gerçekleştirebilmek için daha fazla personel ihtiyacı ortaya çıkmıştır.³⁴

Heyetin bölgedeki faaliyetlerinde karşılaştığı bir başka zorluk, yardım malzemelerinin nakliyesindeki sorunlar olmuştur. Ermenistan'a erzak ulaştırabilmek için ihtiyaç duyulan Batum-Tiflis-Bakü, Tiflis-Gümrü-Kars ve Tiflis-Gümrü Erivan demiryolları Birinci Dünya Savaşı boyunca çok büyük değişim geçirmiştir. Özellikle Türkiye'den gelen mülteci akını nedeniyle bu yollar üzerinde aşırı yük vardı. Yine Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan arasındaki siyasi ilişkilerin bozuk olmasından dolayı bir ülkeden diğerine malzeme nakliyesi için uzun zaman alan diplomatik girişimlere ihtiyaç duyulmaktaydı. Ancak Yakın Doğu Muavenet Heyeti, bu bürokratik işlemlerin çoğunu çözmeye ve Gürcistan hükümeti ile Ermenistan'a yardım malzemelerinin derhal ve engeliz olarak Gürcistan üzerinden gönderilmesi konusunda bir anlaşmaya varmaya muvaffak olmuştu.

Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin bölgedeki ihtiyaç sahibi mültecilere yardım ulaştırmada karşılaştığı sorunlardan bir diğeri de yağma ve haydutluk faaliyetleriydi. Trans-Kafkasya dağlarındaki haydutlar demiryoluyla yapılacak nakliye için önemli bir tehdit oluşturmaktaydı. Bunların sıkça gerçekleştirdikleri tren soygunları mültecilere yardımların ulaştırılmasında aksaklıklara neden olmakta, bu da mülteciler arasında ihtiyaçları daha da arttırmaktaydı. Bunun yanı sıra Batum limanının yetersizliği de bir sorun teşkil etmekteydi. İhtiyacı karşılamak için depolar bulmak ya da eğreti depolar yapmak gerekmektedir. Ayrıca demiryolu limanındaki rıhtımlar küçük ve savaş sırasında bakıma muhtaç hale gelmişti. Bunlar ise Heyet'in iş yükünü daha da arttırmaktaydı.

Bütün bu sorunlara rağmen Yakın Doğu Muavenet Heyeti karşılaştığı sorunların önemli bir kısmını çözmeyi belli oranda başarmıştır. Öncelikle bu sorunların üstesinden gelebilmek için mültecilerin büyük merkezlerde toplanmasına yönelik bir plan geliştirilmiş ve bunu uygulamaya koymuştur. Bu durum işleri oldukça rahatlatırken, personelde tasarruf yapılmasını, barınma şartlarının iyileşmesini, tamamlayıcı hastane hizmetinin kolaylaşmasını sağlamıştır. Gümrü'de temin edilen büyük askeri kıışlalar 50.000 ile 60.000 mülteciyi barındıracak, besleyecek, temiz ve sıcak tutacak ve tıbbi yardımların rahat sağlanacağı bir duruma getirilmiştir.³⁵

Bütün bu çalışmalar devam ederken Kafkasya Yakın Doğu Muavenet Direktörü olarak Albay William N. Haskell'in yerine Albay M. Ernest A. Yarrow atanmıştır. Müttefik Yüksek Komiserliği görevini tamamlayan Albay Haskell'in bir süre Batum'da kalması ve ABD Tahıl Şirketi'nin Ermeni

³⁴ *American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0121003 - ABA132C0121004.*

³⁵ *American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0121003 - ABA132C0121004.*

Hükümetine sağladığı tahıl dağıtımını da bitirmesi planlanmıştır. Albay Haskell ile birlikte Kafkasya'da bulunan tüm subayların da görevlerinden alınmaları uygun görülmüştür. Haskell'den görevi devralan Mr. Yarrow, Gümrü'yü karargâh haline getirmiştir. Bunun nedeni, büyük depoların burada bulunması sebebiyle tüm yardım faaliyetlerinin bu noktada yoğunlaşmasıdır. Yarrow, büyük depolara sahip olması sebebiyle tüm yardım faaliyetlerinin yoğunlaştığı Gümrü'yü karargâh haline getirmiştir. Diğer taraftan da yetimhane ve hastaneler için depoları Erivan, Karakilise, Geligan ve Kars'da muhafaza etmeyi, Erivan'da bir tedarik dağıtım deposu kurmayı, Batum ya da Poti'de de bir ikmal/malzeme alım deposu oluşturmayı planlamıştır. Ayrıca İngilizlerin Batum'u tahliye etmesi durumunda, Gürcistan'ın yönetimi altında daha güvenli olacağı için Poti'yi alıcı/merkez üs yapmanın daha akıllıca olabileceğini düşünmüştür.³⁶

Kafkasya Bölgesi'nde Yakın Doğu Muavenet Heyeti çalışmalarından sorumlu kişi olarak atanan Albay Yarrow, 1 Temmuz 1920'de organizasyonunu tamamlamış, planlandığı gibi merkezi Tiflis'ten Gümrü'ye nakletmiştir. Ayrıca çalışma birimlerine aşağıda ismi zikredilen aşağıdaki yeni personellerin atamasını gerçekleştirmiştir:

<i>Genel Müdürlük:</i>	Mr. E. A. Yarrow, Genel Müdür Mr. William Yoder
<i>Birinci Bölüm (Yetimhaneler ve Hastaneler):</i>	Mr. Harold B. Barton, Müdür
<i>İkinci Bölüm (Sarf Malzemeleri ve Ulaşım):</i>	Mr. Elmer Eckman, Müdür Mr. Robert L. Ferguson Mr. L. Lester Mr. Charles McBride
<i>Üçüncü Bölüm (Finansman):</i>	Mr. Raymond Gilman, Müdür
<i>Gümrü Bölgesi:</i>	Yüzbaşı J. Dangerfield, Bölge Komutanı Dr. J. Hawthorne Mr. Nelson Meeks M. Willard Nelson
<i>Ahılkelek Bölgesi:</i>	Mr. Hugh E. Clark – Düzenleme Memuru/Görevlisi
<i>Erivan Bölgesi:</i>	Mr. Fossum, Bölge Komutanı Mr. Ralph Dissell Mr. Leonard Hubbard Mr. J. R. Phelps Mr. Clayton Skinner

³⁶ American Board - Near East Relief, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0227004

Karakilise Bölgesi: Mr. George Kuntz, Bölge Komutanı (geçici)

Kars Bölgesi: Mr. Edward Fow, Bölge Komutanı
Mr. Arthur Hammond
Mr. Arthur White
Miss Elizabeth Anderson
Miss Frances Anderson

Tiflis Bölgesi: Captain David B. Kinne, Düzenleme
Memuru/Görevlisi (geçici)
Mr. Frank Shearer
Mr. Charles Peers

Bakü Bölgesi: Mr. H. H. Spoer

İstanbul'dan Kafkasya'ya yeni gelen Mrs. Veronica Harris, Miss Grace Morey ve Miss Florence L. Myers da bu düzenlemeye ve bölgede yürütülecek olan yardım çalışmalarına dahil edilmişler, ancak Mr. Yarrow'un listesinde yer almamışlardır.³⁷

Kafkasya bölgesinde Yakın Doğu Muavenet Heyeti adına hem teşkilatlanma hem de yürütülen çalışmalar alanında bu gelişmeler yaşanırken, örgütün Ortadoğu bölgesinde yürüttüğü çalışmaların teşkilatlanmasında taksimata son şekli verilmiştir. Böylece 1920 yılı itibarıyla New York'tan idare edilmeye başlanan Yakın Doğu Muavenet Heyeti; Anadolu, Yunanistan, Kafkasya ve Suriye'yi içine alan bölgedeki çalışmalarını, birbirinden tamamen bağımsız olan dört ayrı faaliyet alanına bölerek devam ettirmiştir. Bunlar³⁸:

1. Kafkasya bölgesi: Bu bölgenin idare merkezi bugünkü Ermenistan Cumhuriyeti sınırları içinde yer alan Gümrü (Alexandropol) şehridir. Bölgenin çalışma alanı içine giren yerler Ermenistan ve Gürcistan'ın bir bölümünü içine alan Trans-Kafkasya'dır. Başlıca şehirler Bakü, Tiflis, Batum, Gümrü, Erivan, Kars, Karakilise, Ahılkelek ve Eçmiyazın'dır. Bazı belgelerde bu bölgede yer alması düşünülen şehirler Van, Tiflis, Gümrü, Erivan ve Trabzon olarak belirlenmiştir. Bölgenin idaresi Amerikan Kızılhaç Örgütü üyesi olan Yüzbaşı E. A. Yarrow sorumluluğuna verilmiştir.³⁹

³⁷ *American Board - Near East Relief, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0229003*

³⁸ *American Board - Near East Relief, Near East Relief, No: ABA132C037002A09, ABA132C037002A10, ABA132C037002A11.*

³⁹ *American Board - Near East Relief, Near East Relief, No: ABA132C037002A09; American Board - Near East Relief, Hand Book, Near East Relief, No:ABA132C027007; American Board - Near East Relief, The ACORNE, No:ABA132C0101003.*

2. Anadolu bölgesi: Bazı kaynaklarda *İstanbul bölgesi* olarak da verilmektedir.⁴⁰ İstanbul'dan idare edilen bölge, Avrupalıların Küçük Asya dediği Anadolu topraklarını kapsamaktadır. Faaliyet yürütülen başlıca şehirleri; İstanbul, İzmir, Kayseri, Harput, Trabzon, Bursa, Sivas, Konya, Haçin⁴¹, Merzifon, Samsun, İzmit, Adana Tarsus ve Mersin'dir. Bu bölgeden Albay J. P. Coomba sorumlu tutulmuştur.⁴²

3. İran bölgesi: İdare merkezi Tebriz'dir. Çalışmaları bölgede bulunan ABD konsolosluk temsilcileri idare etmektedir. Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan Mezopotamya bölgesi ve Kuzey İran bölgelerini kapsamaktadır. Faaliyet yürütülen başlıca şehirleri Tebriz, Hemedan, Kirmanşah, Urmiye, Bağdat, Bukub ve Musul'dur.⁴³ Bölgenin Amerikan Konsolosluk Acentesi tarafından idare edilmesine karar verilmiştir.⁴⁴

4. Beyrut bölgesi: Bazı yerlerde Suriye-Halep bölgesi olarak da geçmektedir.⁴⁵ İdare merkezi Beyrut'tur. Çalışma alanı Suriye, Filistin ve Halep'in kuzey ve doğusudur. Çalışma yürütülen başlıca şehirler; Beyrut, Kudüs, Şam, Trablus, Sayda (Sidon), Halep, Mardin, Urfa, Diyarbakır, Antep ve Maraş'tır. Bölgeden sorumlu kişi, Amerikan Kızılhaç Örgütü'nden Binbaşı James H. Nicol olarak belirlenmiştir.⁴⁶

2. Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin Kafkasya Bölgesi'ndeki Yardım Çalışmaları

Savaş yıllarında, misyoner örgütleri bünyesinde komiteler genelde eğitim-öğretim ve sağlık hizmetleri üzerinden faaliyetlerini sürdürmekteydi. Tehcir sonrasında ise bazı okullar öğrenci kayıtlarının durması nedeniyle misyonerler tarafından yetimhanelere dönüştürmüştür. Yukarıda zikrettiğimiz iki misyoner örgütün Anadolu'da faaliyet gösteren üç komitesinin birleş-

⁴⁰ *American Board - Near East Relief*, Hand Book, Near East Relief, No: ABA132C027007.

⁴¹ Bugünkü ismi Saimbeyli'dir.

⁴² *American Board - Near East Relief*, Hand Book, Near East Relief, No: ABA132C027007.

⁴³ *American Board - Near East Relief*, Hand Book, Near East Relief, No: ABA132C027007. İran bölgesinde muhteşem yardım çalışmaları yürütülmekte ve bu çalışmalar için gerekli olan paranın idaresi burada hizmet veren misyonerlere verilmiştir ve misyonerlerin varlığından dolayı Yakın Doğu Muavenet Heyeti personeli göndermek gerekli değildir. Kafkasya ve Beyrut bölgelerinde de yürütülen çalışmalar oldukça iyidir. Özellikle yetimhane, hastane ve diğer alanlarda yardım çalışmaları yürütülmektedir. Burada çalışanlar, faaliyetlerini ateş altında yürütmektedir. *American Board - Near East Relief*, Near East Relief, No: ABA132C0301001-ABA132C0301002.

⁴⁴ *American Board - Near East Relief*, Hand Book, Near East Relief, No: ABA132C027007.

⁴⁵ *American Board - Near East Relief*, Hand Book, Near East Relief, No: ABA132C027007. Yukarıda belirtilen rakamlar ve istatistikler, New York ofisinin isteği üzerine, Yakın Doğu'daki tüm merkezler tarafından çok dikkatli hazırlanmış olan raporlardan derlenmiştir.

⁴⁶ *American Board - Near East Relief*, Hand Book, Near East Relief, No: ABA132C027007. Bu bölgede örgüt adına yürütülen çalışmalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Alan, *Beyrut (Suriye-Halep) Bölgesi*, s.1-39.

tirilmesiyle oluşturulan Yakın Doğu Muavenet Heyeti, faaliyetlerini muhtaç durumda olan insanların en temel ihtiyaçlarını karşılama, yetimlere, dul kalmış kadınlara ve yoksul insanlara -para kaynağının elverdiği ölçüde- yardım çalışmaları yürütmek üzere şekillendirmiştir.⁴⁷ Heyetin yardımlarından Osmanlı Devleti vatandaşı Ermeni, Rum, Nesturi, Süryani, Asuriler yararlandırılmıştır. Bu gruplar içinde de Ermeniler çalışmaların merkezine oturtulmuştur.⁴⁸

Yakın Doğu Muavenet Heyeti, 1919 yılının ortalarında Kafkasya bölgesinde yürüttüğü çalışmaları, sağlık ve yetimhane hizmetlerine ağırlık veren 12 merkez etrafında yoğunlaştırmıştır. Bu çerçevede bölgede 2.000 hasta kapasiteli 14 hastane ile 16.000 kişilik 50 yetimhane örgüt adına faaliyette bulunmuştur. 12 çalışma merkezi içerisinde örgütün 6 hastanesinin hizmet verdiği Erivan ön plana çıkmaktadır. Aynı dönemde bölgeden gönderilen 11 Mayıs 1919 tarihli bir raporda, bölgede manzaranın yürek parçalayıcı olduğu, 1.800 aç çocuğun günde bir öğünle doyurulduğu ve günde bir kez çevreden ölen çocukların cesetlerinin toplandığı vurgulanmaktadır. Yine aynı raporda bölgede tifüsün azaldığı ancak bu sefer de koleranın ortaya çıktığı, mültecilerin çok fazla ot ve yonca yemesinden dolayı yüksek sayıda dizanteri vakasının tespit edildiği vurgulanmaktadır.⁴⁹

Kafkasya Bölgesi'nde Yakındoğu Muavenet Heyeti'nin yürüttüğü çalışmalarda temel olarak sıkıntı içinde olanlara belli bir ücret karşılığı istihdam sağlamak yönünde bir politika da takip edilmiştir. Bu şekilde örgüt, bir taraftan basit hayır işleri yürütürken diğer taraftan insan kaynağı yaratarak çalışanların üzerindeki yükü bir nebze azaltmaya çalışmıştır.⁵⁰ Diğer taraftan özellikle hastanelerin ve yetimhanelerin örgütlenmesinde Ermeni hükümeti de önemli rol üstlenmiş ve birçok çalışmada bulunmuştur. Yakın Doğu Muavenet Heyeti de büyük ölçüde hâlihazırda yürütülmekte olan bu çalışmaların ve kurulmuş olan teşkilatın iyileştirilmesi yönünde katkılarda bulunmuştur.⁵¹

Yine bu alanda özellikle hastanelerin ve yetimhanelerin örgütlenmesinde Ermeni hükümeti tarafından birçok çalışma yapılmıştır. Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin çalışmaları büyük ölçüde hâlihazırda yürütülmekte olan bu çalışmaların ve kurulmuş olan teşkilatın iyileştirilmesi şeklinde devam ettirilmiştir. Bu noktada Ermenilerin çok büyük zorluklar altında çalıştıkları ve bu kadar çok şey başarmalarının oldukça itibarlı olduğu vurgulanmaktadır.⁵²

Anadolu ve Suriye bölgelerinde yürütülen yardım çalışmaları ile Kafkasya⁵³ bölgesinde yürütülen yardım çalışmaları bazı hususlar bakımından

⁴⁷ American Board - Near East Relief, Near East Relief, No: ABA132C0301001.

⁴⁸ American Board - Near East Relief, Near East Relief, No: ABA132C0301001.

⁴⁹ American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0101003.

⁵⁰ American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0102004.

⁵¹ American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0106002.

⁵² American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0106002.

⁵³ Ermenistan Cumhuriyeti toprakları kastedilmektedir.

farklılıklar göstermiştir. Öyle ki Anadolu ve Suriye bölgelerinde acil beslenmeye daha az ihtiyaç duyulurken başlıca yardım faaliyetleri endüstriyel işler, yetimhanelerin ve kurtarma evlerinin bakımı, tıbbi işler ve kıyafet dağıtımı üzerine yoğunlaşmıştı. Diğer taraftan nispeten daha az yoksul mülteci bulunmasına rağmen daha geniş bir alana dağılmış durumdaki bu iki bölgede iletişim daha yavaş, ulaşım daha zor gerçekleşmekteydi. Kafkasya Bölgesi'nde ise coğrafi olarak bu iki bölgeye göre daha küçük olmasına karşın daha fazla mülteci bulunmakta ve buna bağlı olarak çalışma daha yoğun şekilde gerçekleşmekteydi. Kafkasya bölgesinde Anadolu ve Suriye bölgelerinde bulunanlardan daha az istasyon ve kurum vardı, fakat hepsi daha büyük ve her biri ayrı ayrı daha fazla insana yardım dağıtmaktaydı. Mülteciler genellikle demiryolu üzerindeki veya yakınındaki merkezlerde toplanmış durumdaydı. Mesela Gümrü'de tek bir bina grubunda 23.000 mülteci bulunmaktaydı. Kafkasya'da başlıca yardım faaliyetleri acil beslenme ihtiyacını karşılamaya yönelikti. Diğer meseleler ise bölge şartları gereği ikinci derece önemdeydi. Diğer iki bölge ile Kafkasya bölgesinde yürütülen yardım faaliyetlerindeki temel fark da burada yatmaktaydı. Bölgede ihtiyaç sahibi insanlara günlük ekmek dağıtımında bulunulmaktaydı. 1919 yılı ortalarında sadece Tiflis'te her gün 40.000 kişiye ekmek dağıtılmaktaydı. Aynı dönemde şehirde bir de günlük 1.000 kişinin karnını doyurduğu Rus yemekhanesi hizmet vermekteydi.⁵⁴ Sadece Gümrü'de günlük 157.000 kişiye yiyecek sağlanmaktaydı.⁵⁵ Bunun dışında Kafkasya Bölgesi'nde genellikle ebeveynler çocuklarına yeteri kadar yiyecek sağlayamadıkları durumlarda günde bir öğün yemek verilen aşevlerine giderek çocuklarını doyurmaya çalışmaktaydılar. Bu uygulama Yakın Doğu Muavenet Heyeti çalışanları tarafından *ev-yetimhane sistemi* olarak tabir edilmekteydi. Eçmiyazın'da bu sistem tatmin edici bir şekilde uygulanmaktaydı ve bu şekilde yaklaşık 1.600 çocuğun beslenmesi sağlanmaktaydı.⁵⁶

Yardım alanları içinde beslenmeden sonra acil müdahale ihtiyacı hissedilen en önemli meselelerden bir diğeri evlerini barklarını terk etmiş olan mültecilerin barınma ihtiyacının karşılanmasıydı. Kafkasya Bölgesi içinde özellikle Erivan'da Ermeni hükümeti, her gün gelen mültecilerin barınmalarını sağlamak için bir sığınma evi kurmuştu. Buraya gelenlerin çoğunluğunu hasta çocuklar oluşturmaktaydı. Yarı aç mülteciler şehirden yaklaşık 8 km uzaktaki bir kampa götürülmekteydi. Bir seferde yaklaşık 100 kişiyle ilgilenilen bu

⁵⁴ Aynı dönemde Tiflis'te yardıma muhtaç durumdaki Rusların durumu NER çalışanları tarafından acınacak bir durum şeklinde değerlendirilmektedir. Ermeniler kadar mutlak bir yoksulluk içinde olmamalarına rağmen, kültürlü ve geçmişte varlıklı bir yaşam sürerken işlerinden mahrum bırakıldıkları, birçoğu evlerinden çıkarıldığı ve neredeyse diğer mültecilerle aynı ortamlarda yaşadıkları için acı çekmektedirler. Yardım edilen bu Ruslar arasında savaş sırasında sakat kalan iki yüz eski Rus subayı da bulunmaktadır. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0102004.

⁵⁵ *American Board - Near East Relief*, Hand Book, Near East Relief, No: ABA132C0203001.

⁵⁶ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0109005.

kampta mülteciler temizlenir, tek parça yerli üretim pamuklu bir elbiseyle giydirilir ve ağaçların altına çıkarılırlardı. Yeteri derecede iyileştirildikten sonra da şehirdeki yetimhanelerden birine gönderilirlerdi.⁵⁷

Yakın Doğu Muavenet Heyeti tarafından mültecilere yapılan yardım çalışmaları içinde sağlık alanındaki hizmetlere özel önem atfedilmiştir. 1919 yılı itibarıyla Kafkasya Bölgesi'nin farklı merkezlerinde örgüt adına faaliyet yürüten 14 hastaneden⁵⁸ Erivan merkezde faaliyet yürüten ve cerrahi müdahalelerin yapıldığı bir hastanede örgüt çalışanı hemşireler tarafından Ermeni kızlara diyet, çizelge tutma, banyo yaptırma ve genel servis rutini üzerine pratik uygulamalar içeren hemşirelik eğitimleri verilmiştir.⁵⁹ Ayrıca burada Amerika'dan gelen ekipmanla üç büyük hastanede model servisler açılmıştır. Bunlardan biri cerrahi vakalar, biri annelik vakaları ve diğeri de göz vakaları üzerine hizmet verecek şekilde planlanmıştır. Bölgede bulaşıcı göz hastalıkları çok yaygın olduğu için göz vakaları üzerine hizmet verecek yarı zamanlı bir doktor görevlendirilmiştir. Yine Erivan'da Ermeni mahallesinde tüm ilaç ve tıbbi malzemelerin gönderildiği yeni bir eczane açılmış ve ilaçlar ile sarf malzemeleri uygun şekilde onaylanmış talepler üzerine düzenli olarak dağıtılmaya başlanmıştır.⁶⁰

Sağlık alanında yürütülen çalışmalarda çocuklara çok önem verilmiştir. Bu çerçevede Kanakir'de bir hastane örgüte devredilmiştir. Ancak hastane örgüte devredilen en kötü hastanelerden biridir. Çocukların kuru yerde kirli saman keneleriyle birlikte yattığı bu hastanenin yatak, çarşaf, battaniye ve herhangi bir donanımı yoktur. Çocuklar kirli, yarı aç ve bakımsızdır. Hastane devraldıktan sonra yeni yataklar yapılmış, temiz yatak takımları, giysiler ve ilaçlar temin edilmiştir. Ayrıca Iğdır'da da hastanelere kabul edilemeyen bebek ve hasta çocuklar için bir mutfak ve süt dispenseri açılması planlanmıştır.⁶¹ Bu plan çerçevesinde Iğdır'da donanımlı bir doktorun yardımıyla 86 yataklı bir hastane hizmete geçirilmiştir. İlave olarak her gün 180 ile 200 hastayı tedavi eden bir klinik de hizmete açılmıştır.⁶²

Sağlık çalışmaları çerçevesinde Şuşa'da da faaliyetler yürütülmüştür. Burada Türkler ile Ermeniler arasında yaşanan çatışmalardan dolayı heyete mensup sağlık çalışanlarının, her ne kadar zaman zaman işlerini durdurmak zorunda kalmışlarsa da çetin koşullara rağmen görevlerinin başına geri dönmekten imtina etmedikleri görülmektedir.⁶³

⁵⁷ American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0108001.

⁵⁸ American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0102002.

⁵⁹ American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0102004.

⁶⁰ American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0106001. Hastanenin kapatılma gerekçesi yetimhane çalışmaları kısmında açıklanmıştır. American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0117001.

⁶¹ American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0106002.

⁶² American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0107006.

⁶³ American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0106002.

Sağlık alanında çalışma yürütülen merkezlerden biri de Karakilise'dir. 1919 yılı Temmuz ayı ortalarından itibaren burada önceden yürütülen çalışmalara ilaveten yeni çalışmalar başlatılmış ve yardımcı olmak için de şehre yeni çalışanlar gönderilmiştir.⁶⁴

Sağlık alanında yürütülen çalışmalarda olumsuz yaşam koşullarından kaynaklı sorunların yanı sıra bölgede baş gösteren salgın hastalıklarla da mücadele edilmeye çalışılmıştır. 1919 yılının yaz aylarında tifüs salgını bölgeyi ciddi şekilde etkilemeye başlamıştır. Sadece Gümrü'deki hastanenin 22 Temmuz günü kayıtlarında bir haftalık hasta sayısı çoğunluğu tifüs olmak üzere 396 olarak kaydedilmiştir.⁶⁵ Salgınlar karşısında örgüt, tedavi görmesi gereken mültecilerin bakımını üstlenmeleri karşılığında yerel hastanelere ihtiyaç duyulan ilaçları ve diğer malzemeleri sağlamak için de düzenlemeler yapılmıştır.⁶⁶

Yardım çalışmalarının yoğunlaştırıldığı bir başka alan yetimler olmuştur. Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin açmış olduğu yetimhanelerdeki çalışmaları şu şekilde taksim ettiği görülmektedir⁶⁷:

1. Ev ihtiyacı: Her çocuğun tam teçhizatlı olarak günlük ev ihtiyaçları karşılanmaktadır. Her çocuğa kendine ait yatak takımı, giysisi, kışlık elbisesi, takım elbisesi, iki çift çorabı, bir ev ayakkabısı, havlusu, tıraşı, mendili vb. ihtiyaç malzemeleri verilmektedir. Ayrıca her çocuğa öğretmenleri ve yetimhanede görevli yerli çalışanlar tarafından aile şefkati görmektedirler.

2. Eve ait günlük sorumluluklar: 10 yaşın üzerinde her çocuk mutfak işleri, süpürme, temizlik, sutaşıma gibi günlük işleri yapmakla yükümlüdürler. Her çocuğun sorumlu olduğu ev işleri vardır ve bunları herhangi bir zorlama olmadan neşeli ve sevgi dolu bir kalple yapmaları sağlanmaktadır.

3. Eğitim hizmetleri: Her yetimhane kendine ait bir okul öğretmenine sahiptir. 10 yaşın üstündeki her çocuk dersleri İngilizce olarak görmektedir.

4. Yiyecek hizmetleri: Her çocuğun günlük üç öğün yemeği vardır. Kahvaltı için bulgur ve mercimek çorbası, çikolata, kakao vb.; öğle yemeği için bulgur pilavı, dövme pilavı, fasulye, patates, sığır eti ile nohut; Pazar günleri için pirinç pilavı; akşam yemeği için, çay, kurutulmuş meyveler, helva, hurma, kayısı, incir vb. yiyecekler verilmektedir. Her çocuk için bu öğünler oldukça doyurucudur.

5. El sanatları/endüstriyel hizmetler: Çocuklar kendi mesleklerini kendileri seçerler ve seçtikleri ayakkabıcılık, terzilik, marangozluk, eczacılık,

⁶⁴ American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0107006.

⁶⁵ American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0110003.

⁶⁶ American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0121004

⁶⁷ American Board - Near East Relief, Near East Relief, No: ABA132C0302003-ABA132C0302004. Bu görev taksimatı Adana'da 21 Haziran 1920 tarihinde erkek çocukları için açılan *Yakın Doğu Yetimleri (The Near East Orphanages)* isimli yetimhanede verilen hizmetler dikkate alınarak tespit edilmiştir. Bkz. Alan, *Beyrut (Suriye-Halep) Bölgesi*, s.18-19.

demircilik, fırıncılık, kalaycılık vb. gibi mesleklerden birinde eğitim alırlar.

6. Ev ve dışarıda yapılan egzersizler: Çocuklar her sabah ve her akşam, yerli bir öğretmen eşliğinde nefes alma ve İsveç egzersizleri yapmakla yükümlüdür. Okul bahçesinde haftada üç kez egzersiz yapan çocuklar ayrıca beyzbol gibi oyunlar da oynarlar.

7. Sağlık ve hijyen hizmetleri: Haftada bir kez çocuklar iç çamaşırlarını değiştirirler. Bununla birlikte haftada bir kez yetimhanede banyo yaparlar, bir kez de yaşadıkları şehirdeki Türk hamamına giderler. Haftanın beş günü yetimhanede çamaşırlar yıkanır.

Bunlara ilave olarak her çocuklar her cumartesi günü sabah yıkanır ve oyun oynarlar, öğleden sonra da futbol ve başka oyunlar oynamak için şehir dışına çıkarlardı. Çocukların eğitimlerine önem verildiği kadar sağlıklarına da önem verilmekteydi.⁶⁸

Kafkasya'da çocukların giydirilmesinde de ciddi sıkıntılar vardı. Bu sebeple çocukların giydirilmesi meselesi de Yakın Doğu Muavenet Heyeti bölgede önem verdiği sorunlardan biriydi. Giyim sıkıntısına çözüm olması amacıyla bölgedeki birçok yetimhanede sanat okulu benzeri uygulamalar başlatılmıştı. Buralarda erkek çocuklara marangozluk, ayakkabı yapımı ve terzilik eğitimi verilirken kızlara nakış işleri, elbise dikimi ve onarımı öğretilmekteydi. Ayrıca yetimhanelerde çocuklara kendilerine bakma ve bireysel sorumluluk duygusu öğretilmeye çalışılmaktaydı.⁶⁹

Kafkasya Bölgesi'nde yetimhane açma çalışmalarında faaliyetlerin en yoğun olduğu merkez Erivan olmuştur. Çünkü 1919 yılı ortalarında Erivan'da bulunan yetimler, bütün Ermenistan'daki yetimlerin dörtte birini oluşturmaktaydı.⁷⁰ 1919 yılının güz aylarında Ermeni hükümeti, örgüt tarafından yetimhane olarak kullanılan tüm okul binalarının iadesini istemiştir. Bunun üzerine örgüt şehirdeki hastanelerden birini kapatmış ve bina acil olarak yetimhaneye teslim edilmiştir.⁷¹

1919 yılı itibariyle Ahılkelek'te de örgüt adına bir yetimhane faaliyet göstermeye başlamıştır. Yaklaşık 300 çocuğun bakıldığı yetimhanede bu sayının yakın bir zamanda 500'e çıkması öngörülmüştür. Iğdır'da da örgüt adına 736 çocuğun barındığı altı yetimhane denetlenmektedir. Ayrıca evlerde de 35 yetim çocuk desteklenmektedir. Şehirde yetimhanelerle bağlantılı olarak fırın, çiftlik ve hamamda meslek edindirme çalışmaları sürdürülmüştür.⁷² Bu dönemde 5.000 kadar yetim çocuğun Tiflis'ten Celiloğlu'na taşındıkları bilinmektedir.⁷³

⁶⁸ Alan, Beyrut (Suriye-Halep) Bölgesi.

⁶⁹ American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0109005.

⁷⁰ American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0102004.

⁷¹ American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0117001.

⁷² American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0117001.

⁷³ American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0103003, ABA132C0107006.

1919 yılı ortalarından itibaren Yakın Doğu Muavenet Heyeti, yetimler üzerine yürüttüğü çalışmalarda eğitimi de önemli bir sorun olarak görmüştür. Çünkü bu dönemde Erivan bölgesinde faaliyet yürüten kurumlarda 8.590, ayrıca Erivan ve Eçmiyazın'deki evlerde de 4.400 civarında yetim bulunmaktaydı ve bunların eğitim sorunu örgüt çalışanlarını rahatsız etmeye başlamıştı.⁷⁴ Ancak 1919 yılının güz aylarıyla birlikte bölgede değişen askeri durum neticesinde örgüt, Şuşa, Nahçıvan ve İğdir'dan çıkmak zorunda kalmış ve buradaki çocukları büyük bir yetimhanenin kurulması planlanan Kars'a gönderme kararı almıştır. Ayrıca bu dönemde Bakü'den de yetim çocuklar başka yerlere gönderilmiştir.⁷⁵

1 Mayıs 1920 tarihi itibarıyla Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin yardım ettiği Anadolu, Suriye ve Kafkasya bölgesindeki toplu yetim çalışmaları istatistikleri şöyle tespit edilmiştir⁷⁶:

Bölgeler	Yardım Edilen Yetimler	Aşevi Yardımı Alanlar
Anadolu Bölgesi	23.770	1.000
Kafkasya Bölgesi	21.057	37.256
Beyrut Bölgesi	6.250	Kayıt yok
Toplam	51.077 ⁷⁷	38.256 ⁷⁸
BÜYÜK TOPLAM	89.333 ⁷⁹	

Ancak burada verilen rakamlar, bazı bölgelerden raporlar alınamadığı için en alt sınırdan tespit edilmiş rakamlar olarak değerlendirilmiştir.

Sağlık ve yetimhane faaliyetleri dikkate alındığında 20 Ekim 1919 tarihi itibarıyla Kafkasya Bölgesi'nin istatistiki verileri şöyle tespit edilmiştir⁸⁰:

Bölge	Yetimhane Sayısı	Yetim Sayısı	Hastane Sayısı	Yatak Sayısı	Klinik Sayısı	Günlük Ortalama Klinik Vaka Sayısı
Batum	İngiliz İşgalinde					
Ahılkelek	3	385	-	-	-	-
Bakü	1	250	-	-	-	-

⁷⁴ American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0111001.

⁷⁵ American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0115004.

⁷⁶ American Board - Near East Relief, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0217004.

⁷⁷ Raporda 53.077 olarak yanlış bir toplam verilmiş.

⁷⁸ Belgede 38.255 şeklinde verilmiştir.

⁷⁹ Belgede 91.332 şeklinde verilmiştir.

⁸⁰ American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0125001.

Tiflis	8	2075	1	84	1	-
Karakilise	5	1119	2	150	1	200
Gümrü	11	2020	2	198	-	-
Kars	3	1432	-	-	-	-
Erivan	16	2885	6	566	6	1100
TOPLAM	47	11171	11	998	8	1300

Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin yürüttüğü yardım çalışmalarında önem verilen bir başka alan, mülteciler arasında meslek edindirme çalışmaları olmuştur. Bu alandaki çalışmalar özellikle açılan yetimhanelerde çok ciddi şekilde uygulanmış ve buralardaki çocukların hayata atıldıklarında kendi yaşamlarını devam ettirebilecekleri bir meslek sahibi olmasına çok önem verilmiştir. Bunun haricinde Heyet, kendi denetimi altında bulunan mülteciler arasındaki yetişkin kadın ve erkekleri de meslek edindirme yönünde büyük çaba sarf etmiştir.

1919 yılı sonu itibarıyla mültecilere yol onarımı ve diğer kamu işlerinde çalıştırılarak hayatlarını idame ettirecekleri bir kapı açılmıştır. Yine örgüt gözetimindeki 13.225 yetim, kendi geçimlerini sağlayabilmek için hafif sanayi işlerinde istihdam edilmiş, kadın mültecilere de benzer şekilde imkânlar sağlanmıştır. Kafkasya'nın mamul ürünlerinin ihracatı yeniden başlar başlamaz kadınların ve yetimlerin kendi işlerini yapmalarını sağlayacak teknik bir eğitim verme çalışmalarının başlatılması da planlanmıştır.⁸¹

Mültecilere meslek edindirmeye yönelik Kafkasya Bölgesi'nde yürütülen çalışmalarda sanayi istasyonları da teşkil edilmiştir. 1919 yılı ortalarında, bölgenin ana merkezi Erivan'da bir dokuma-kilim-yorgan fabrikası kurulmuş ve buraya 5.000 kişi istihdam edilmiştir. Şehirdeki dokuma sektörü o zamana kadarki en başarılı yılını geçirmiştir. Burada faaliyet yürüten fabrikanın çalışır durumda kalmasına en büyük katkı, orduya 8.000 üniforma ihtiyacının karşılanmasından elde edilen gelirle sağlanmıştır. Ayrıca şehrin zengin insanları için de daha kaliteli kumaşlar üretilmesine önem verilmiştir. Fabrikadan elde edilen gelir, hem burayı çalışır tutmaya, hem de burada örgüt adına faaliyet yürüten hastane ve yetimhaneler için gerekli olan giysi tedarikinin maliyetini kısmen de olsa sübvansetmeye yardımcı olmuştur. Böylece bu fabrika bir yandan 7.000 civarında yetime verilecek hizmetleri kolaylaştırırken, bir yandan da hem sefil bir durumda olan ordunun uygun üniformalarla giydirilmesini mümkün kılmış, hem de bu hizmetlerin yürütülmesine katkı sağlayan işçilere giyecek, yiyecek, para ve iş sağlamıştır. Bu dönemde şehirde istihdam edilenlerin sayısı 1919 yılı sonuna kadar 6.000'e ulaşmıştır.⁸²

⁸¹ American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0121004

⁸² American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0102004, ABA132C0117001.

Ayrıca geçici olarak 200 civarında kişi de bahçıvan olarak görevlendirilmiştir. Aynı şekilde Eçmiyazin'de bir kumaş fabrikasında 2.200 kişiye iş verilmiştir. Bunların yanında sokak temizlikçileri, arkeoloji çalışanları ve tamirci olarak da şehirdeki insanlara iş verilmiştir. Yine Ashtarog'da bir dokuma fabrikasında ve sokak temizliğinde 1.000 kadar insan istihdam edilerek geçimlerini sağlamalarına yardım edilmiştir. Örgüt, Gümrü'de insanlara iş imkânı sağlamak için 1.000 kişilik bir bez fabrikası kurma çalışmalarına başlamıştır. Kafkasya Bölgesi içinde yer alan Iğdır'da da 400 kadar kişi bahçıvan olarak istihdam edilmiştir.⁸³

Kafkasya Bölgesi'nde yardım çalışmaları kapsamında başka alanlarda da dikkate değer uygulamalar yapıldığı görülmektedir. 1919 yılı itibariyle Ahılkelek'te savaş şartlarından dolayı evlerini terk etmek zorunda kalan ve perişan bir durumda olan 50.000 Gürcü Ermeni'sine hayatlarını devam ettirebilmeleri için yardım yapılmaya çalışılırken, bir yandan da üç örgüt çalışanı vasıtasıyla muhtaç durumda olanlara tahıl dağıtma çalışmaları yürütülmüştür.⁸⁴ 13.000'i mülteci olmak üzere 50.000 kişinin bulunduğu Iğdır bölgesinde ise örgüt adına çalışmalar yürüten iki Amerikalı günlük 400 mültecinin ekmek ihtiyacını karşımaya çalışmıştır. Bu çalışmalar, Türk hükümetinin halka un sağlamaya başlamasıyla sona ermiştir.⁸⁵

1919 yılının yaz sonlarına doğru Tiflis bölgesinden Kars kesimindeki evlerine dönen çok sayıda mülteci olmuştur. Bu durum bölgede ve örgütün yürüttüğü çalışmalarda bir miktar rahatlama sağlamıştır. Bu yüzden Gümrü ve Kars'a diğer yerleşim yerlerinden yetimler gönderilmesi gündeme getirilmiştir.⁸⁶

Yakın Doğu Muavenet Heyeti çalışanlarının 1920 yılının Ocak ayında bölgeden verdikleri bilgiye göre, örgütün yürüttüğü yardım çalışmaları neticesinde birkaç ay önce bile var olan toplu açlıktan artık söz edilemez noktaya gelinmişti. Öyle ki daha önceden Erivan gibi yerleşim yerlerinin sokaklarında ölülerin yattığını görmek sıradan bir manzara iken, geline nokta sığınmacılar her ne kadar acınacak durumda olsalar da artık sokaklarda hayatlarının kaybetmiyorlardı. Bununla birlikte raporda savaş nedeniyle yardım görevlilerinin ulaşamadığı dağlarda durumun hala vahim olduğu, insanların hala açlıktan ölmekte oldukları, ancak örgüt çalışanlarının ulaşabildiği merkezlerde tüm mültecilerin hayatta kalmalarını sağlayacak kadar yiyecek bulunduğu bilgisi verilmektedir.⁸⁷

⁸³ American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0102004.

⁸⁴ American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0117001.

⁸⁵ American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0117001.

⁸⁶ American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0107006.

⁸⁷ American Board - Near East Relief, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0203001- ABA132C0203001.

Kafkasya Bölgesi'nde yürütülen bütün bu yardım çalışmalarının Şubat 1920 yılı itibariyle rakamsal verileri aşağıdaki gibi tespit edilmiştir⁸⁸:

Yetimhane sayısı	: 82
Yetim sayısı	: 20.934
Yetimhanede çalışan sayısı	: 1.230 yerli
Hastane sayısı	: 26
Hastane yatak sayısı	: 3.959
Hastane ve kliniklerde çalışan sayısı	: 765 yerli
Klinik sayısı	: 30
Kliniklerde ortalama hasta sayısı	: 1.734
Aşevleri	: 36
Aşevlerinden yararlanan çocuk sayısı	: 22.436
Mülteci kampı sayısı	: 4
Mülteci kamplarında bulunan mülteci sayısı	: 16.876
Günlük ekmek ve un yardımı yapılan mülteci sayısı	: 410.476
Çiçek ve tetra aşısı olan mülteci ve yetim sayısı	: 21.228
Eski elbise dağıtılan mülteci sayısı	: 6.725
Sanat eğitimi alan yetim sayısı	: 4.312
İşletilen sektör sayısı	: 37
Sektörlerde istihdam edilen mülteci sayısı	: 10.300

Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin 30 Haziran 1920 tarihli resmi istatistiklerine genel olarak baktığımızda, İran bölgesi haricinde Osmanlı topraklarındaki bölgelerde yürüttüğü yardım çalışmaları ve bu çalışmalar içinde Kafkasya Bölgesi'nin verileri şöyle tespit edilmiştir⁸⁹:

Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin	Kafkasya	Beyrut-Halep	İstanbul-Anadolu	Toplam
Amerikalı çalışanı ⁹⁰	-	-	-	538
Hastaneleri	43	11	9	63
Yatak sayısı	5681	346	525	6552
Klinikleri	85	21	22	128
Sığınma evleri (rescue homes)	-	5	6	11
Yetimhaneleri	81	27	121	229

⁸⁸ American Board - Near East Relief, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0209003.

⁸⁹ American Board - Near East Relief, Hand Book, Near East Relief, No: ABA132C027017. Yukarıda belirtilen rakamlar ve istatistikler, New York ofisinin isteği üzerine, Yakın Doğu'daki tüm merkezler tarafından çok dikkatli hazırlanmış olan raporlardan derlenmiştir. Ayrıca bkz. Alan, "Beyrut (Suriye-Halep) Bölgesi".

⁹⁰ Bölgelere göre ayrı ayrı rakamlar tespit edilememiş, ancak toplu rakam verilmiştir.

Yardım edilen çocuklar:	20779	8007	25814	54600
1. Yetimhanelerde				
2. Yetimhane dışında kısmi yardım	55039	-	1000	56039
Yiyecek yardımı	561,970	Anadolu ve Halep bölgelerindeki sayı, siyasi koşullar çerçevesinde aylık olarak değişiyor; örneğin rehabilite edilmiş 10.000 Ermeni, Maraş'a yapılan saldırı sonrasında yeniden mülteci durumuna düşmüştür.		
Elbise yardımı	Ermenistan'a 300.000 giysi gönderilmiştir. Bu, Yakın Doğu'daki sanayi atölyelerinde yapılan giysileri içermiyor.			300000
Personel hizmeti	Yakın Doğu'daki 187 kişi Amerika'daki akrabalarıyla temasa geçmiş ve Haziran ayı için Heyet aracılığı ile Ermenistan'dan Amerika'ya 462 kişinin yakınlarına ulaşımı sağlanmıştır.			649

Kafkasya, Beyrut-Halep, İstanbul-Anadolu bölgelerindeki sayısal veriler incelendiğinde Kafkasya bölgesine diğer bölgelere göre yardım çalışmalarında daha fazla önem verildiği görülmektedir. Bunun sebebi de muhtemelen örgütün amacı doğrultusunda, Ermeni nüfusunun ağırlıklı olarak bu bölgede yaşamasından kaynaklanmaktadır.

3. Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin Kafkasya Bölgesi Çalışanları

Yakın Doğu Muavenet Heyeti, ilk oluşturulduğu andan itibaren faaliyetlerini yürütebilmek için öncelikle bölgede görev yapan Amerikalı misyonerleri görevlendirmiştir. Örgütün teşkilatlanmasını tamamlamasıyla birlikte çalışanlar ağırlıklı olarak örgüte bağlı Amerikalılardan oluşturulmuştur. Görevlendirmeler genelde New York'taki örgüt merkezinden idare edilmiştir. Örgüt çalışma bölgelerinde genelde yerli halkın ihtiyaçları doğrultusunda doktor, cerrah, hemşire, mühendis, teknisyen (tamirci), sanayi alanında uzman kişi, bakteriyolog, ziraatçı, öğretmen, yönetici, kâtip (sekreter), nakliye işçisi, subay, yetimhane ve yardım işleri vb. çalışanlarını görevlendirmiş ve atamıştır.⁹¹

1919 yılı ortalarında yaklaşık Kafkasya bölgesinde Yakın Doğu Muavenet Heyeti adına çalışanların sayısı şöyle tespit edilmiştir⁹²:

⁹¹ *The New Near East*, Published by the Near East Relief, New York 1920, s. 11.

⁹² *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0102002.

Kafkasya Bölgesi	Doktor	Hemşire	Yardım Çalışanı
Tiflis	1	1	11
Yelizavetpol	-	-	-
Nukla ⁹³	-	-	-
Shauha ⁹⁴	1	2	-
Bakü	-	-	1
Borghum	-	-	2
Ahılkelek	-	-	-
Erivan	3	4	12
Kanakis ⁹⁵	-	-	-
Iğdır		1	1
Eçmiyazin	2	2	-
Silva ⁹⁶	-	-	-
Kurdoğlu	-	-	-
Aştarak	-	-	-
Noye Bazaret	-	-	-
Daraçıçag	-	-	-
Gemerli ⁹⁷	-	-	-
Nahçıvan	-	-	-
Şahtahtı ⁹⁸	-	-	-
Gümrü	2	2	3
Kars	-	2	1
Sarıkarnış	-	-	-
Karakilise	-	-	2
Delican	-	-	-
Batum	1	-	1

Bölgede heyet adına yürütülen yardım faaliyetlerinde 1919-1920 yıllarında çalışma merkezlerine göre aşağıdaki listede yer alan isimlerin görev yaptığı tespit edilmiştir.⁹⁹

⁹³ “Nuhla”, “Şeki” olabilir.

⁹⁴ “Şuşa” olabilir.

⁹⁵ “Hanaga” olabilir.

⁹⁶ “Zeyve” olabilir. Nahçıvan’ın Şerur bölgesinde köy.

⁹⁷ Belgede “Gkamarlu” olarak geçmektedir.

⁹⁸ Belgede “Shahtakli” olarak geçmektedir.

⁹⁹ American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0101007E01-ABA132C0101007E02; ABA132C0103008, ABA132C0106006, ABA132C0129005;

Kafkasya Bölgesi Çalışanları	
Sarah K. Addison	Edith R. Allen (Tiflis) ¹⁰⁰
Miss Frances Anderson	Miss Elizabeth Anderson
Mrs. B. J. Anderson ¹⁰¹	Miss Mary Vail Address
Miss A. Gertrude Anthony (Karakilise) ¹⁰²	James O. Arrol (Tiflis) ¹⁰³
Carlton S. Ayer (Erivan)	Franklin Babcock (Batum)
Dr. Babikian (Eçmiyazin)	Harold B. Barton
Yüzbaşı H. S. Baumgardner	Miss Cora L. Beach ¹⁰⁴
Miss B. Julia Bell	Miss Grace W. Blackwell
Louise Bond (Kars)	Miss Mary B. Brodhead
Mary M. Brown (Tiflis)	Dr. B. W. Brush
Th. Burghart (Erivan)	Mrs. Amy A. Burt (Karakilise)
Miss A. Elizabeth Bury (Erivan)	Louise H. Chamberlain (Erivan)
Mr. Caude Chance	Miss Chilton
Dr. Main Clark	Elinor M. Cook (Tiflis) ¹⁰⁵
Margaret Cooley (Bakü)	Miss Sarah Corning (Erivan)

American Board - Near East Relief, The ACORNE, and Near East Relief, ABA132C0201003, ABA132C0202004, ABA132C0243004, ABA132C0244002, ABA132C0245004, ABA132C0250004, ABA132C0213004, ABA132C0213004, ABA132C0214004, ABA132C0219001, ABA132C0220004, ABA132C0238002.

¹⁰⁰ 20 Eylül 1919 Pazar günü Mr. J. Edward Todd ile Tiflis’de evlenmiştir. Evlendikten sonra eşiyile birlikte 1920’de Kafkasya bölgesinden İstanbul’a gelerek burada White House’da çalışacaklar. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0118003; *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0208004.

¹⁰¹ Daha önceden Yakın Doğu Muavenet Heyeti’nin Beyrut bölgesinde çalışmakta idi. Örgüte Kızıl Haç’tan geçmiştir. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0213004.

¹⁰² Mrs. Antony, Mrs. Higdon ile birlikte tifüse yakalanmışlardır. Higdon kısa sürede iyileşmesine rağmen Antony’nin iyileşmesi biraz gecikmiştir. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0108004, ABA132C0109005.

¹⁰³ 1917’de YMCA adına çalışmak için Rusya’ya gitmiş, Ocak 1918’den itibaren de Yakın Doğu Muavenet Heyeti’nin Tiflis’teki merkezinde örgüte bağlı olarak çalışmalarına devam etmiştir. 17 Temmuz 1919’da Amerika’ya gitmek üzere bölgeden ayrılmış ve İstanbul’a gelmiştir. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0107007.

¹⁰⁴ Miss Cora L. Beach, daha önceden Harput bölgesinde çalışmakta idi. 25 Ağustos günü Kafkasya’da çalışmak için Batum’a gitti ve buraya ulaştığında Miss Elsie Kimball orada idi. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0238002.

¹⁰⁵ 31 Ağustos 1919 tarihinde Mr. Robert McDowell ile Tiflis’te evlenmiştir. Örgütün şehirdeki merkezinde 24 kişilik misafirlere düğün kahvaltısı ikram edilmiştir. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0114003.

Z. Marshall Crane	Albay Daley ¹⁰⁶
James Dangerfield	Binbaşı K. Davis
Lt. M. Davidson	Ralph Dissell
Merle A. Draper	Elmer A. Eckman
Margaret W. Edwards	John Elder (Erivan) ¹⁰⁷
Theodore A. Elmer (Tiflis) ¹⁰⁸	Clarence T. Ellis ¹⁰⁹
Miss Mabel Farrington (Erivan)	Robert Ferguson
Capt. Paxton Fibben	Miss Eunice W. Flowers ¹¹⁰
Alma Fossum	Edward Fox
Sadie A. Frank (Gümrü) ¹¹¹	Thomas A. Fridy
Miss Medora Gervais	Elizabeth Gillespie
Raymond N. Gilman (Borjon ve Ahılkelek)	Miss Jessie Goodrich

¹⁰⁶ Trabzon'da görev yaparken Kafkasya bölgesine gönderilmesi emri verildikten sonra yerine David H. M. Hoagland Trabzon Bölgesi Direktör Vekili olarak atanmıştır. Hoagland, aynı zamanda bölge içinde tahıl dağıtımından da sorumlu olacaktır. Trabzon'da bulunmadığı dönemlerde de Mr. Ryan görevi yürütecektir. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0118004.

¹⁰⁷ Mr. Arrol ile birlikte Kafkasya bölgesinde uzunca bir süre yardım çalışmaları sürdürdükten sonra 28 Ağustos 1919'da Amerika'ya gitmiştir. Çalışmalarına Mc Cormick Theological Seminary'de devam edecektir. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0115007.

¹⁰⁸ Amerikan Board örgütüne bağlı bir misyoner olan Elmer, 14 Kasım 1871'de Fairton'da (New Jersey) dünyaya gelmiştir. West Jersey Academy'nin ardından 1894'te Lafayette College, 1896'da Princeton University'de eğitim gördükten sonra 1897'de Princeton Theological Seminary'deki eğitimini tamamlamıştır. 1897'de Seylan'da bulunan Jaffna College'a öğretmen olarak atanmıştır. 1902'ye kadar Seylan'da kalmıştır. Görevi esnasında burada tanıştığı Henrietta M. Horsley ile 1899 yılı Aralık ayında evlenmiştir. Ülkesine döndükten sonra bir süre Elmer, Lafayette College'de Felsefe ve İbranice dersleri vermiştir. Doğrudan misyonerlik çalışmalarına girmek istemesi üzerine 1905'te Batı Türkiye Misyonu'na bağlı Merzifon istasyonunda bulunan Ruhban Okulu'na öğretmen olarak atanmıştır. 1905-1915 yılları arasında Merzifon'da Amerikan Board misyoneri olarak görev yapmıştır. Bu süre içinde sadece Ağustos 1912-Elül 1913 döneminde ülkesinde izin kullanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın misyonerlik çalışmalarını durdurması üzerine önce İngiliz Ordusu ile daha sonra Yakın Doğu Yardım Heyeti ile birlikte Kafkasya'da mülteci kamplarında yardım ve rehabilitasyon çalışmaları yürütmeye başlamıştır. 1917-1934 yılları arasında Yakın Doğu Muavenet Heyeti bünyesinde çalışmalarını devam ettirmiştir. Bu görevi için 18 Temmuz 1916'da Rusya'ya gitmek için San Fransisko'dan yola çıkmış, Japonya-Bombay-İrak-İran yoluyla bölgeye gelmiş ve önce Suriye bölgesinde ardından Tiflis'te örgüt adına çalışmalarına devam etmiştir. 17 Eylül 1920'de geldiği Tiflis'ten Temmuz 1928'de ayrılmıştır. 25 Şubat 1964'te 93 yaşında ülkesinde hayatını kaybetmiştir. www.dlir.org.

¹⁰⁹ 7 aylık bir süre Albay Haskell'ın sekreterliğini yapmıştır. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0243004.

¹¹⁰ Daha sonra Kafkasya bölgesinden İstanbul bölgesine nakledilmiş ve bu bölge içinde Samsun'da çalışmaya başlamıştır. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0213004.

¹¹¹ Şubat 1920'de ülkesine dönmüştür.

Charles Grand	W. E. Greenleaf (Tiflis) ¹¹²
Miss Olive Gray	Edmund E. Hadley (Tiflis)
Arthur B. Hammond	Byron M. Harmon (Shasha)
Mrs. Veronica Harris	Miss Harriet Harvey
William N. Haskell	Dr. Hawthorne
Miss Ruth W. Henry (İğdır) ¹¹³	John C. Higdon ¹¹⁴
Mrs. Higdon	Miss Oliva A. Hill
Orrie A. Hinson (Tiflis)	Edith V. Hoffman (Eçmiyazin)
Ruth Henry (Erivan)	Aimee V. Higdon (Erivan)
John C. Higdon (Erivan)	Edith V. Hofman (Erivan)
Leonard C. Hubbard	Yüzbaşı Maurice Husik ¹¹⁵
Jack Ivyson	Peter Janson
Pauline Jordan	Binbaşı P. C. Kalloch
Frank G. Keorkle	Mary B. Kifer (Erivan)
Miss Elsie Kimball	Margaret Kinne
Miss Blanche Knox (İğdır)	G. E. Kuntz
M. P. Lane (Erivan)	L. Lester
Miss Elsbeth M. Lightbody (Kars)	Thomas C. Linn
Dr. Lutik, (Gümrü)	Dr. F. W. MacCallum ¹¹⁶
E. Seldon MacGeheon (Kars)	Miss Margaret E. Mac Lellan (Shasha)
Miss Esther L. Marks	Maude J. Marshall
Harold M. Marvin (Gümrü)	Harrison A. Maynard (Erivan)
E. A. Mathieson	Charles McBride
Albay E. E. Mc Cammon	Mr. ve Mrs. Robert H. McDowell ¹¹⁷

¹¹² Şubat 1920'de ülkesine dönmüştür.

¹¹³ 1920'de Adana bölgesine nakledilmiş ve Miss Nevin ile birlikte 18 Haziran'da şehre gelmiştir. *American Board - Near East Relief, The ACORNE, and Near East Relief*, No: ABA132C0228002.

¹¹⁴ 1920 Aralık ayında Mr. Mrs. Higdon'un bir oğlu dünyaya gelmiştir. Çift Kafkasya bölgesinde çalışmalarına başlamışlar, ancak daha sonra İran bölgesine nakledilmişler ve Tebriz'de çalışmaya başlamışlardır. *American Board - Near East Relief, The ACORNE, and Near East Relief*, No: ABA132C0213004.

¹¹⁵ 1920'nin hemen başında geçici olarak İstanbul'daki Yakın Doğu Muavenet Komitesi'ne irtibat subayı olarak atanmıştır. *American Board - Near East Relief, The ACORNE, and Near East Relief*, No: ABA132C0202004.

¹¹⁶ Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin merkezi Gümrü olduktan sonra İstanbul'da Taksim'de bir Kafkasya şubesi açılmış ve Dr. MacCallum Kafkasya şubesinin İstanbul'daki temsilcisi olmuş ve iş veya personel ile ilgili bilgiler ondan alınmaya başlanmıştır. *American Board - Near East Relief, The ACORNE, and Near East Relief*, No: ABA132C0245002.

¹¹⁷ Kafkasya bölgesinden İstanbul bölgesine nakledilmiş ve bu bölge içinde Samsun'da çalışmak üzere 24 Nisan'da buraya gitmiştir. Burada öncelikle Anadolu'nun iç kesimlerinde

Miss Janet M. McKay (Gümrü)	Miss Frances T. McQuaide
Miss L. Elizabeth Morgan	Miss Mary L. Morton
Martin Nelsoir Meeks	Nelson P. Meeks (Erivan)
Miss Tremayne Miles	Floyd H. Miller
Miss Blanche Mills (Tiflis)	Miss Margaret Milne
Elsie R. Mitchell (Eçmiyazin) ¹¹⁸	Edwin K. Mitchell (Gümrü)
Annette L. Monroe	Miss Grace Morey
Miss Florence L. Myers	Willard Nelson
Miss Doris Nevin ¹¹⁹	Miss Isabel T. Norkewicz
Lillian O'Neill (Gümrü)	Miss Katherine B. Paddock
Miss Emily D. Passmore	Gertrude S. Pearson (Erivan)
Charles Peers	Edward T. Perry (Erivan)
Miss Marjorie C. Pfeiffer	Dr. ve Mrs. A. C. Pratt ¹²⁰
Miss Leila F. Priest	E. E. Rambo (Batum) ¹²¹
Mrs. Kate Clough Rambo (Batum)	Miss Loretta Quinn ¹²²
Albay J. C. Rhea ¹²³	Walter Richards
Mrs. Anna E. Rothrock (Tiflis-Erivan)	Miss Jennie M. Ryan
Myrtle O. Shane (Gümrü)	Lt. F. E. Shearer ¹²⁴
Miss Constance Sheltman	Caroline Silliman
Clayton Skinner	Miss Mary Spalding
Dr. ve Mrs. H. H. Speer	Miss Ann Sproule
Miss Mary J. Steel	Binbaşı Frank Steves
Miss Ruth Stuart (Shasha)	Elizabeth Thom

nakliye güzergahlarını ve depolama alanlarını araştırmaktan sorumludur. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0217004.

¹¹⁸ Bir yıl Kafkasya bölgesinde görev yapmış ve 4 Ocak 1920'de New York'taki ofiste çalışmak için bölgeden ayrılmıştır. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0202004.

¹¹⁹ 1920'de Adana bölgesine nakledilmiş ve Miss Henry ile birlikte 18 Haziran'da şehre gelmiştir. Adana'da yaşça büyük, öksüz çocuklar için bir istihdam bürosu ve ayrıca Hayvanlara Zulmü Önleme Derneği kurmuştur. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0228002, ABA132C0236004.

¹²⁰ Şubat 1920'de ülkesine dönmüştür.

¹²¹ Daha önce örgüt adına Adana bölgesinde çalışan Mr. ve Mrs. Rambo, Mr. ve Mrs. George White ile birlikte Kafkasya'da çalışmak için 6 Eylül 1920'de yola çıkmıştır. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0236004.

¹²² Daha önceden Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin Beyrut bölgesinde çalışmakta idi. Örgüte Kızıl Haç'tan geçmiştir. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0213004.

¹²³ Albay Haskell'e çalışmalarında eşlik etmek üzere Tiflis'e gitmek için 8 Eylül Pazartesi sabahı bir ABD muhribi ile Batum'a doğru yola çıkmıştır. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0115007.

¹²⁴ Harput bölgesinden Mrs. Mark H. Ward ve Trabzon bölgesinden Mrs. Robert Stapleton ile birlikte Ekim 1920'de Amerika'ya gitmek için çalışma bölgesinden ayrılmıştır. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0243004.

Miss Adeline M. Tipple	J. Edward Todd (Tiflis)
Miss Lola B. Turner	Clarence D. Ussher (Erivan) ¹²⁵
H. Varvarian (Batumi)	Pauline Jordon Welchville ¹²⁶
Artuhr E. White	Mr. ve Mrs. George D. White ¹²⁷
Clara Williams (Eçmiyazin) ¹²⁸	Helen C. Wilson (Erivan)
Frances M. Witte (Erivan-Eçmiyazin)	Anna L. Wolfe (Borjon ve Ahılkelek)
Miss Edith L. Wood	Miss Emma Wood
Ernest A. Yarrow (Tiflis) ¹²⁹	William A. Yoder (Tiflis, Gümrü) ¹³⁰
Mrs. Yoder (Tiflis, Gümrü)	

¹²⁵ Dr. Clarence Douglass Ussher, Amerikan Board adına çalışan bir misyonerdir. 5 Eylül 1870'te dünyaya gelmiştir. Kansas Medical School'u bitirmiştir. 18 Mayıs 1898'de Boston'dan yola çıkmış ve Temmuz ayının sonlarında Van'a gelmiştir. Burada görev yaptığı dönemde 26 Haziran 1900'de evlenmiştir. 1915'e kadar kaldığı şehirden, Birinci Dünya Savaşı şartları nedeniyle ayrılmak zorunda kalmıştır. Şehirde kaldığı süre içinde Temmuz 1908-Temmuz 1909 arasında ülkesinde izin kullanmıştır. Yakın Doğu Yardım Heyeti bünyesinde çalışmalarına devam etmek için 23 Ocak 1919'da New York'tan yola çıkmış ve Erivan'a gelmiştir. 13 Nisan 1922 tarihine kadar çalışmalarına devam ettikten sonra ülkesine dönmüş ve ölüm tarihi olan 20 Eylül 1955'e kadar burada çalışmalarını yürütmüştür¹²⁵. Erivan'da kaldığı süre zarfında Dr. Ussher, 14 Haziran 1919 günü Walter George Smith ile birlikte Paris'deki insanların dikkatini Kafkasya'daki duruma ve burada ihtiyaç içinde olan insanların ülkelerine geri gönderilmesi meselesine çekmek için Paris'e gitmiştir. Ziyaretin ardından Smith Amerika'ya gidecek, Dr. Ussher ise Erivan'daki işine geri dönecektir. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0103006, ABA132C0107007.

¹²⁶ Kızıl Haç hemşiresidir. İtalya'daki yardım çalışmalarıyla bağlantısı vardır ve Fransa'da Kızıl Haç hemşiresi olarak dört yıllık bir deneyime de sahiptir. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0243004.

¹²⁷ Yakın Doğu Yardım Heyeti, Çocuk Esirgeme Kurumu'na atanan Harput Fırat Koleji müdürü Ernest W. Riggs, ailesiyle birlikte 20 Ekim 1920'de İstanbul'a gelmiş, birkaç hafta buradaki şartları inceledikten sonra Beyrut bölgesini ve ilkbaharda da Anadolu'daki yetimhaneleri ziyaret etmişlerdir. Mr. Mrs. White, çocuklara yönelik bu çalışmasında Mr. Riggs'e yardım etmek üzere atanmışlar ve Kafkasya'daki koşulları incelemişler ve yetimhane çalışmalarında Mr. Yarrow'a yardım etmişlerdir. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0244003.

¹²⁸ Ocak 1920'de Kafkasya bölgesinden geçici olarak Derince'ye atanmıştır. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0202004.

¹²⁹ Albay Yarrow Haziran 1915'ten beri hem Amerikan Kızıl Haçı hem de Yakın Doğu Yardım Heyeti adına bölgede çalışmalar yürütmüş ve Eylül 1919'da NER başkanlığı yardımcılığına atanmıştır. Albay Yarrow'a, Rus askerleri arasında yaptığı yardım çalışmaları nedeniyle Rus hükümeti tarafından *Vladimir Haçı* sunulmuştur. Ayrıca Aralık 1919'da Rus Kızıl Haçı tarafından da ödüllendirilmiştir. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0129001.

¹³⁰ 14 Kasım 1920 tarihinde ülkelerine gitmek için yola çıkmışlar ve İtalya ve Fransa güzergâhını takip etmişlerdir. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0244004, ABA132C0246004.

Bu çalışanlar içinde en önemli görevlendirme Mr. Haskell'dir. 1919'un başlarında Kafkasya'ya gönderilen küçük bir grup yardım çalışanı, neredeyse imkânsız bir görevle karşı karşıya kaldıklarını görmüşlerdir. Bölgede açlık çok yaygındır ve çoğunluğu Ermenilerden oluşan yaklaşık bir milyonluk bir nüfus, en basit yaşam gereksinimlerine veya bunları güvence altına almanın yollarına sahip değildir. Bu durumu gören Yakın Doğu Muavenet Heyeti (NER), Amerikan Kızıl Haçı ve Amerikan Yardım İdaresi'nden yardım talep etmiştir. Bu çağrıya karşılık olarak, Kafkasya'ya Kızıl Haç malzemeleri ve ayda 7.000 ton un gönderilmeye başlanmıştır. Bu arada Ermenistan Cumhuriyeti'ne 50 subay atanmış ve siyasi yetki Albay William N. Haskell'e verilmiştir.¹³¹

Albay Haskell Kafkasya Bölgesi'ne İtilaf Devletleri tarafından Kafkasya Müttefik Komiseri (the Allied Commissioner for the Caucasus), Amerikan Yardım İdaresi Kafkasya Direktörü (the American Relief Administration) ve Yakın Doğu Muavenet Heyeti Kafkasya Direktörü olarak atanmıştır. Onun bölgeye gelişiyle birlikte, Yakın Doğu'daki Muavenet Komitesi'nin (Committee for Relief in the Near East) çalışmalarının daha sağlam bir zemine oturması beklenmiştir. Üzerine verilen görevler dikkate alındığında Albay Haskell'in ACRNE (NER)'in çalışmaları da dahil olmak üzere Kafkasya Bölgesi'ndeki tüm müttefik yardım çalışmalarından sorumlu olacağı anlaşılmaktadır. 2 Ağustos 1919'da İstanbul'a gelen Albay Haskell, aynı ayın 11'inde de Tiflis'e gitmiştir.¹³²

Kafkasya bölgesinde görev yaptığı 12 ayın sonunda Albay Haskell aşağıdaki ifadelerin yer aldığı bir raporu örgüt merkezine göndermiştir:

Amerika olmasaydı, artık Ermeni sorunu olmazdı. Ermeni toprağı kalacaktı ama Ermeni halkı yok olacaktı. Kelimenin tam anlamıyla bütün bir ulusun (Türk Ermeni'sinin aksine Ermeni Cumhuriyeti) hayatı Amerika tarafından kurtarıldı. Bu çalışma devam etmeli. Kafkasya'daki yetimhanelerde 25 bin çocuğa Yakın Doğu Muavenet Heyeti tek umut ve nüfusun geri kalanı tıbbi yardım, eğitim ve manevi destek için onu aramaya devam ediyor. Amerika, Ermeni mandasını reddetmiş olabilir, ancak Ermenistan'ın Amerika'ya tam bir güveni var.¹³³

Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin Kafkasya Bölgesi'ndeki çalışanları için en önemli gelişme 1920 yılının başlarında Rusya'da Bolşeviklerin güçlerini artırmaları ve ülkenin denetimini tamamen ele geçirmeleri olmuştur. Bu durum Kafkasya'daki huzursuz siyasi koşullar ile birleşince örgüt bu bölgedeki tüm kadın çalışanlarını bölgeden uzaklaştırmanın akıllıca olacağına karar vermiştir. Bunun yanında bölgede Amerikan ordusu ile bağlantılı çalışan subayların da

¹³¹ American Board - Near East Relief, Hand Book, Near East Relief, No: ABA132C027001.

¹³² American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0107007, ABA132C0110003

¹³³ American Board - Near East Relief, Hand Book, Near East Relief, No: ABA132C027001.

bölgeden uzaklaşması emri verilmiştir. Bölgede birkaç sivil ve gönüllü kalmıştır. Bunlarla birlikte Albay Haskell de yarım kalan işleri tamamlamak, herhangi bir acil durumda müdahale edebilmek için Batum'da kalmıştır. Ayrıca Mrs. B. J. Anderson, Miss Ann Sproule, Miss Mary B. Brodhead, Miss Marjorie C. Pfeiffer ve Miss Mary J. Steel de geçici olarak Batum'da kalmışlardır. 1920 Mayıs ayının başından itibaren örgüt çalışanları bölgeyi terk etmeye başlamışlar ve ABD destroyeri *Cole* 20 kişiyi İstanbul'a getirmiştir. Çalışanların çoğu toplu halde ülkelerine gitmişlerdir. Ancak birkaçı Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin İstanbul-Anadolu Bölgesi'ne ve Amerikan Kızıl Haçı'na nakledilmiştir.¹³⁴

Örgütün Kafkasya Bölgesi'nden Anadolu Bölgesi'ne nakledilen üyeleri ve nakledildikleri çalışma bölgeleri şöyle tespit edilmiştir:¹³⁵

Miss Gertrude Anthony, İstanbul	Mrs. Amy A. Burt, İstanbul
Miss A. Elizabeth Bury, Harput	Miss Sarah Corning, Merzifon
Miss Ruth W. Henry, Adana	Miss frances McQuaide, İstanbul
Miss Doris Nevin, Adana	Miss Loretta Quinn, Harput
Miss Edith L. Wood, Sivas	Miss Emma Wood, İstanbul

Haziran 1920 itibariyle Kafkasya'daki şartlar yeniden değişmeye başlamış ve ortam yeniden sakinleşmiştir. Bunun üzerine Albay Haskell İstanbul'da bulunan kadın personelin iadesi için telgraf çekerek bölgeye gönderilmeleri için talepte bulunmuştur. Bunun üzerine 8 Haziran'da aşağıdaki listede yer alan çalışanlar Batum'a gönderilmişler ve çalışma alanlarına gönderilmeyi beklemeye başlamışlardır:

Miss Elizabeth Anderson	Miss Frances Anderson
Miss Medora Gervais	Miss Olive Gray
Miss Harriet Harvey	Miss Margaret E. Mac Lellan
Miss Esther L. Marks	Miss L. Elizabeth Morgan
Miss Florence L. Myers	Miss Isabel T. Norkewicz
Miss Katherine B. Paddock	Miss Emily D. Passmore
Miss Leila F. Priest	Miss Jennie M. Ryan
Miss Lola B. Turner	

Ancak beklenmedik durumlar ortaya çıkmaya başlamış, 10 Haziran'da İngilizlerin Batum'u tahliye ettiği haberi alınmış ve Albay Haskell'den gelen ikinci bir telgrafla, personelin yeniden bölgeden ayrılması yönünde talepte bulunulmuş ve birkaç gün içinde çalışanların yeniden İstanbul'a gitmeleri

¹³⁴ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0219001.

¹³⁵ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0220004.

beklenmiştir. Koşulların olandan daha kötü hale gitmesi durumunda Kafkasya'da yardım çalışmalarına devam etmenin imkânsız hale geleceği, sadece kadın çalışanların değil muhtemelen erkek personelin de bölgeden çıkarılabileceği ihtimali konuşulmaya başlanmıştır.¹³⁶

Bu gelişmelerin yaşandığı dönemde Kafkasya Bölgesi'nden sorumlu Albay E. C. Yarrow 8 Haziran günü Batum'a gitmek için İstanbul'dan ayrılırken, Kafkasya bölgesinin aşağıdaki kadın çalışanları Amerika'ya gitmek için aynı gün İstanbul'dan ayrılmışlardır:

Miss B. Julia Bell	Miss Mabel Farrington
Miss Blanche Knox	Miss Blanche Mills
Miss Janet Mc Kay	Miss Gertrude S. Pearson
Miss Mary Spalding	Miss Adeline M. Tipple

Daha sonra 3 Temmuz günü yine Kafkasya Bölgesi çalışanlarından Miss Harriet Harvey ve Miss Lola B. Turner da Amerika'ya gitmek için İstanbul'dan ayrılmışlardır. Miss Medora Gervais, Binbaşı Charles E. Livingston ve Albay D. A. Robinson da İstanbul'da ülkelerine dönmek için hazırlıklarını tamamlamışlardır.¹³⁷

Sonuç

Yakın Doğu Muavenet Heyeti, 1915 yılında ABD Kongresi'nin Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Amerikan Board ve Presbyterian Board gibi iki misyoner örgütünün bünyesindeki Ermeni Muavenet ile Filistin-Suriye Muavenet ve İran Muavenet komitelerinin tek çatı altında birleştirilmesi kararıyla kurulmuş bir örgüttür. Örgüt, amacını her ne kadar Yakın Doğu ve civar bölgelerinde yurtlarından edilen tüm halklara yardım edilmesi şeklinde belirlemişse de faaliyetlerinin merkezine Ermenileri almış ve enerjisinin büyük çoğunluğunu bu halkın yaşam şartlarının iyileştirilmesi yönünde harcamıştır. Bu doğrultuda örgütün coğrafi olarak faaliyet alanı Kafkasya, Anadolu, İran ve Beyrut şeklinde dört bölgeye ayırmıştır.

Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin 1919 yılından itibaren Kafkasya'daki faaliyetleri, bölgede Ermenilerin bulunduğu tüm yörelerde kendisini göstermiş olmakla birlikte en çok mültecinin bulunduğu Erivan merkezli Ermenistan topraklarında yoğunlaşmıştır. Örgüt, Erivan başta olmak üzere mültecilerin yoğun şekilde bulunduğu şehirlerde kurdukları hastane, yetimhane ve çalışma atölyeleri ile zor durumdaki Ermenilere beslenme, sığınma, sağlık hizmetleri ve istihdam alanlarında yardımlarda bulunmuştur. Örgüt, Kafkasya'da karşılaştığı

¹³⁶ *American Board - Near East Relief, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0223003.*

¹³⁷ *American Board - Near East Relief, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0226004.*

birçok soruna karşın ürettiği çözümlerle faaliyetlerini zaman zaman kesintiye uğrasa da genel olarak sürdürmeye devam etmiştir. Burada örgüt çalışanlarının motivasyonu ve yaptıkları işe ruhen bağlılıkları önemli rol oynamıştır.

Örgütün Anadolu ve Suriye'den farklı olarak Kafkasya'daki yardım faaliyetlerinin öncelikli olarak acil beslenme ihtiyacının karşılanması üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum Kafkasya'daki Ermenilerin Anadolu ve Suriye'dekilere göre daha çok açlık sorunuyla karşılaştıklarını ve acil beslenmeye daha fazla ihtiyaç duyduklarını göstermektedir. Diğer taraftan Kafkasya'da Ermeni mülteci sayısının Anadolu ve Suriye'dekilerden daha fazla olmasına rağmen yardımların ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması konusunda gerek mültecilerin yerleştirildikleri yerler gerekse bölgelerin coğrafi büyüklükleri kıyaslandığında iletişim bakımından Kafkasya'nın daha avantajlı olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Diğer taraftan bu konuda Kafkasya'da karşılaşılan en büyük sorunun haydutluk ve yağma faaliyetleri olduğu anlaşılmaktadır.

Kafkasya'daki Ermenilere yapılan yardım faaliyetleri incelendiğinde çocuklara özel önem verildiği görülmektedir. Örgüt, çocukların beslenme ve sığınma ihtiyaçlarını karşılamaya yanı sıra onların eğitim-öğretimleriyle de yakından alakadar olmuştur. Bununla birlikte yetim çocuklara gerek kendi şahsi ihtiyaçlarını gidermede gerekse kaldıkları yurdun ihtiyaçlarını karşılamada sorumluluklar yükleyerek onları her yönüyle hayata hazırlamışlardır. Diğer taraftan bu şekilde kendi üzerlerine düzen iş yükünü ve maddi giderleri de bir nebze azaltmışlardır.

Örgütün Kafkasya'daki yönetim merkezinin konumunda mücadele edilen sorunların çözümü odaklı değişimlere gidilmiştir. Bu çerçevede Gümrü, Erivan ve Tiflis gibi bölgenin önemli şehirleri örgüte merkezlik yapmıştır. Bununla birlikte heyetin başına yapılan atamaya paralel şekilde heyet bünyesindeki personel de değişikliklere gidildiği görülmüştür.

KAYNAKLAR

1. Yakın Doğu Muavenet Heyeti Kaynakları (www.dlir.org/)

1.1. American Board - Near East Relief, The ACORNE (VOL.I)

ABA132C0101003

ABA132C0101007E01-ABA132C0101007E02

ABA132C0102002

ABA132C0102004

ABA132C0102006

ABA132C0103003

ABA132C0103006

ABA132C0103008

ABA132C0106001
ABA132C0106002
ABA132C0106006
ABA132C0107007
ABA132C0108001
ABA132C0108004
ABA132C0109005
ABA132C0110003
ABA132C0111001
ABA132C0114003
ABA132C0115004
ABA132C0115007
ABA132C0117001
ABA132C0118003
ABA132C0118004
ABA132C0121001
ABA132C0121003-ABA132C0121004
ABA132C0121004
ABA132C0125001
ABA132C0129001
ABA132C0129005

1.2. American Board - Near East Relief, The ACORNE and Near East Relief (VOL.II)

ABA132C0201003
ABA132C0202001
ABA132C0202004
ABA132C0203001
ABA132C0208004
ABA132C0209003
ABA132C0213004
ABA132C0214004
ABA132C0217004
ABA132C0219001
ABA132C0220004
ABA132C0223003
ABA132C0226004
ABA132C0227004
ABA132C0228002
ABA132C0229003
ABA132C0236004
ABA132C0238002

ABA132C0243004
 ABA132C0244002
 ABA132C0244003
 ABA132C0244004
 ABA132C0245002
 ABA132C0245004
 ABA132C0246004
 ABA132C0250004

1.3. American Board - Near East Relief, Near East Relief (VOL.III)

ABA132C0301001
 ABA132C0301001-ABA132C0301002
 ABA132C0302003-ABA132C0302004
 ABA132C037002A09
 ABA132C037002A10
 ABA132C037002A11
 ABA132C037014A03

1.4. American Board - Near East Relief, Hand Book, Near East Relief

ABA132C0203001
 ABA132C027001
 ABA132C027004
 ABA132C027007
 ABA132C027016
 ABA132C027017

2. Kitap ve Makaleler

ALAN, Gülbadi, “1915 Ermeni Zorunlu Göçünde Yakındoğu Muavenet Heyeti’nin (Near East Relief Committee-NER) Çalışmaları”, *Geçmişten Günümüze Göç – I*, Ed. Osman Köse, Samsun 2017, ss. 661-681

ALAN, Gülbadi, “Yakın Doğu Muavenet Heyeti’nin (Near East Relief Committee – NER) 1919 Sonrası Beyrut (Suriye-Halep) Bölgesi’ndeki Faaliyetleri”, *Tarih ve Toplum Araştırmaları*, Ed. Kazım Kartal, ss. 1-39.

ALAN, Gülbadi, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Protestan Okulları*, TTK Yayınları, Ankara 2015.

BARTON, James Levi, *Story of Near East Relief (1915-1930)*, MacMillan Company, New York 1930.

BRODSKİ, Y., “The Near East Foundation Records at the Rockefeller Archive Center”, 2012, <https://rockarch.issuelab.org/> (Son erişim tarihi: 2 Mayıs 2021).

BRODSKİ, Yehonathan, *The Near East Foundation Records at the Rockefeller Archive Center*, Yehonathan Brodski, *The Near East Foundation*

Records at the Rockefeller Archive Center, rockarch.org/publications/resrep/brodski.pdf (02.05.2021).

CANLI, M., “Milli Mücadele Döneminde Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti’nin Anadolu’daki Bazı Faaliyetleri,” *Askeri Tarih Bülteni*, S: 38, 1995, ss. 42-49.

GENCER, Fatih, *Ermeni Soykırım Tezinin Oluşum Sürecinde Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi*, Alternatif Yayınları, İstanbul 2006.

JİNKs, R., “Near East Relief and the Rescue of "Absorbed" Armenian Women, 1915-21”, 2013, [/](#) (Son erişim tarihi: 2 Mayıs 2021).

JOHNSON, Brian, “Americans Investigating Anatolia, the 1919 Field Notes of Emory Niles and Arthur Sutherland”,

http://courses.washington.edu/otap/archive/data/arch_20c/niles_suthr/Americans_Investigating_Anatolia_Final_to_OTAP_rev_1.pdf

KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Kendi Belgeleriyle Anadolu’daki Amerika (19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Amerikan Misyoner Okulları)*, Arba Yayınları, İstanbul 1989; Alan, *Amerikan Protestan Okulları*, Ankara 2015.

LİMBERG, M., “A Full Round of Life for All: Transforming Near East Relief into the Near East Foundation”, 2013, <https://rockarch.issuelab.org/> (Son erişim tarihi: 9 Mayıs 2021).

MİGLİO, S., “America's Sacred Duty: Near East Relief and the Armenian Crisis, 1915-1930”, 2009, <https://rockarch.issuelab.org/> (Son erişim tarihi: 2 Mayıs 2021).

RODOGNO D. – GAUTHIER, S., “The Near East Relief's Caucasus Branch Operation (1919-1920)”, 2011, <https://rockarch.issuelab.org/> (Son erişim tarihi: 2 Mayıs 2021)

ŞİMŞEK, M., “Yakındoğu Yardım Heyeti’nin Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Ermeni Yetimleri Suriye’ye Nakli Meselesi”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 9, S:17, 2019, ss. 1-12.

The New Near East, Published by the Near East Relief, New York 1920, s. 11.

TUĞRUL, A., “Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti’nin İzmit’teki Faaliyetleri, 1919-1922 (Sağlık, Yetimhane ve Diğer Yardım Faaliyetleri)”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, C: 7, 2018, ss. 240-266.

